



WWF

NATUR-
BETES-
PROJEKT



WWFs NATURBETESPROJEKT

Långsiktiga effekter av 25 års arbete



INNEHÅLL

| | |
|---|----|
| PROJEKTETS HISTORIA | 5 |
| FÖRORD | 6 |
| SAMMANFATTNING | 8 |
| INLEDNING | 14 |
| RESULTAT | 18 |
| ARBETSSÄTT OCH METODER | 28 |
| VUNNA ERFARENHETER | 36 |
| REKOMMENDATIONER | 40 |
| PROJEKTEN | 44 |
| Närke, Örebro län | 46 |
| Roslagen, Uppsala län | 47 |
| Mälardalen, Uppsala län | 49 |
| Bråbygd, Kalmar län | 51 |
| Gryts skärgård, Östergötlands län | 51 |
| Vindelälven, Västerbottens län | 52 |
| Djurgården, Stockholms län | 53 |
| Hjälstaviken, Uppsala län | 53 |
| Värmdö, Stockholms län | 54 |
| Väinameri, Estland | 55 |
| Olonets, Ryssland | 56 |
| SLUTORD | 57 |
| ORDLISTA | 58 |
| KÄLLOR | 59 |



Margareta Kristoffersson bedriver ett traditionellt fåbodbruk på Sonfjället i Härjedalen. Här är Margareta med sin favoritfjällko Nejlika.

NATURBETES- MARKER UNDER 25 ÅR

Det var på ett möte i Fiskinge i Kvismaren 1990 som ordet ”naturbeteskött” blev officiellt. Det var Stefan Thorssell från Länsstyrelsen i Örebro som arrangerade mötet. Med stor oro hade han noterat att många fågelvåtmarker växte igen. Då föddes idén om att naturbetesmarker och naturbeteskött skulle kunna ge lantbrukarna värdefulla extrainkomster.



Projektet Naturbetesmarker pågick mellan 1990 och 2015.



Vid mötet berättade en av talarna att ost som producerades av mjölk från kor som betade högt upp i de schweiziska Alporna såldes för tre gånger så högt pris som den ost som producerades av mjölk från kor som betade i dalarna. Det var därför möjligt att lyfta fram naturbetesmarkernas rika växt- och djurliv som tilläggsvärde och därigenom få konsumenterna att välja naturbeteskött framför konventionellt producerat kött.

Naturbetesköttet skulle då kunna ge djurhållarna en extrainkomst så att det blev lönsamt att låta djuren beta på naturbetesmarker och därmed säkra framtida skötsel, hävd, av dessa biologiskt rika marker.

Ungefär samtidigt genomgick Världsnaturfonden WWF ett arbete med att mejsla fram en naturvårdsstrategi som skulle leda organisationen framåt när det gällde dess nationella naturvårdsarbete. Urban Emanuelsson, nestor inom kulturmarkernas historia, och Sven-Olov Borgegård, författare till denna skrift, fick uppdraget att skriva ett strategiförslag för kulturlandskapet. Liknande strategiförslag skrevs samtidigt för skogen, våtmarkerna och fjällen. Hävden av ängs- och naturbetesmarker kom högt upp eftersom dessa marker minskade oroväckande redan då. Även ett förslag på geografisk prioritering ingick i arbetet. Alvarmarker på Öland och Gotland, slättsjöars våtmarker som Tåkern och Närkes fågelsjöar – Oset, Kvismaren och Tysslingen – och Norrlands deltaområden som Ammarnäs, Yraft och Kvikkjokk var några av dessa prioriteringar.

Internationellt var Världsnaturfonden WWF genom Östersjökoordinatören Bertil Hägerhäll djupt delaktig i det spirande Östersjöarbetet inom Helsingforskonventionen (HELCOM). En speciell arbetsgrupp med Lennart Gladh som WWFs representant, arbetade med och föreslog skötselplaner för sex viktiga laguner och kustnära våtmarker längs den östra Östersjökusten. Planen för våtmarksområdet Matsalu i östra Estland och Käina på estniska ön Dagö togs omhand av WWF inom projektet Väinameri, som är det estniska namnet på havet runt de estniska öarna. Organisationen Estonian Fund for Nature var drivande i detta arbete och projektet leddes av Toomas Kokovkin.

Ryssland blev också involverat i HELCOM-arbetet och en rysk NGO – Non Governmental Organisation – bildades av forskaren Rustam Sagitov, Baltic Fund for Nature. Ett EU-TACIS-anslag till WWF gjorde det möjligt att bygga upp Baltic Fund for Nature med kontor i både Sankt Petersburg, Karelen och Pskov. Ett speciellt lockande område var Olonetsdistriktet i ryska Karelen. Områdets igenväxande gräsmarker var extremt populära hos stora mängder flyttande gäss och därmed av internationell betydelse för naturvården. Baltic Fund for Nature var drivande i Olonetsprojektet med Sergey Rezvyi som projektansvarig och Boris Nikitin som lokal projektledare i Olonets.

Samarbetet mellan ICA och WWF i projektet Naturbetesmarker inleddes 1999 och pågick fram till 2013. ICAs delfinansiering har varit en förutsättning för att även flera av de andra WWF-projekten skulle bli möjliga att genomföra. Några av ICAs företrädare har varit särskilt framträdande i det arbetet, som Teddy Falkenek, Lisbeth Kohls, Peder Larsson, Christian Wiechel och Peter Wigstein.

NATURBETE OCH NATURBETESKÖTT

I dag är ”naturbete” och ”naturbeteskött” allmänt erkända begrepp. Vi möter begreppen i debatter och media och naturbeteskött framstår som det utan tvekan bästa alternativet för den som vill äta kött med tydliga mervärden som skapad biologisk mångfald och öppna landskap. Det är viktiga resultat av 25 års projektarbete. Att WWFs naturbetesprojekt också resulterat i att cirka 30 000 ha naturbetesmarker har restaurerats eller fått förstärkt bete gör det än mer imponerande.

Trots vunna framgångar minskar naturbetesmarkerna i både antal och areal. Ungefär 70 000 hektar naturbetesmarker är i dag utan bete jämfört med den senaste inventeringsomgången. Ännu mer behöver därför göras för att vända denna negativa utveckling. Erfarenheter från naturbetesprojektet gör att WWF i dag kan ge rekommendationer till både näringen, politiker och handel. Tre nyckelfaktorer behövs för att säkra hävden av naturbetesmarkerna. Det är en livskraftig lantbrukarkår med betesinriktad djurhållning, långsiktiga och skäligen miljöstöd som följer samhällets kostnadsutveckling så att brukarna vågar satsa och ingå skötselavtal samt en marknad som både efterfrågar och är beredd att betala mer för certifierat naturbeteskött.

För att åter öka arealen betade naturbetesmarker krävs:

- Att lantbrukare flyttar över köttdjur och sinkor från beten på åkermark till naturbetesmarker.
- Att nätverk för naturvårdsentreprenörer med betesdjur utvecklas och att entreprenörerna i sin tur samarbetar med lantbrukare som håller betesdjur.

Nödvändiga förutsättningar:

- Certifieringen av naturbeteskött behövs för spårbarhet och trovärdighet mot restauranger, konsumenter och den offentliga sektorn, med enkla, tydliga och långsiktiga spelregler för lantbrukarna att hålla sig till.
- Stödet till modernisering av ligghallar och gödselanläggningar måste hållas på en hög nivå.
- Restaureringen av övergivna, värdefulla naturbetesmarker måste intensifieras och ges ekonomiskt stöd som står i relation till arbetsinsatsen.
- Ersättning för särskilt viktiga områden som skärgårdar, våtmarker med rik fågelfauna och betesmarker som ligger långt från gårdscentrum måste höjas. Ersättningen ska knytas till betesdjur, inte markägare.

Marknaden och livsmedelshandeln har ett ansvar för att efterfråga både närproducerade och miljömässigt sunda livsmedel. Detta kan göras genom att:

- Underlätta för små producenter av naturbeteskött att delta i offentlig upphandling. Små livsmedelsproducenter måste ges stöd så att även de kan komma in på den offentliga marknaden. Finansieringen av sådana projekt måste även fortsättningsvis ges via Jordbruksverket och EUs stödsystem.
- Tillämpa ett kronpåsdrag i stället för procentuella påslag. Då kan det något dyrare naturbetesköttet få ett större marknadssegment i butikerna.
- Berätta för konsumenterna om kopplingen mellan betesdjur, naturbetesmarker, artrikedom, lantbrukare och konsumenter.

SEDAN 1990

HAR WWF ARBETAT MED
ATT BEVARA NATUR-
BETESMARKER



Betande djur och lagom betetryck är en förutsättning för att naturbetesmarkernas värden ska kunna bevaras. Denna rapport summerar resultat och erfarenheter från WWFs Naturbetesprojekt, både i Sverige, Estland och ryska Karelen.

Sven-Olov Borgegård har under hela perioden varit den verkställande kraften som i fält entusiasmerat det lyckade samarbetet. Stefan Thorssell tog initiativ till naturbetesarbetet i Sverige och var den som byggde upp den stora ICA-finansierade delen av projektet med målet att finansiellt hjälpa lantbrukare att restaurera naturbetesmarker.

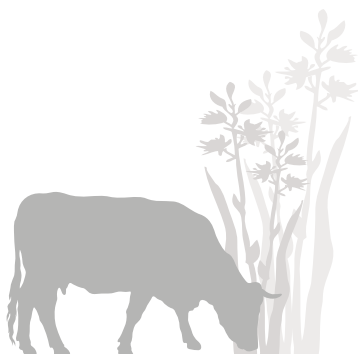
Från WWFs sida har Ola Jennersten genomgående samordnat projekten. Upplandsstiftelsen och dess VD Björn-Gunnar Lagström har varit speciellt betydelsefulla genom att organisera arbetet i både Mälardalen och Roslagen. Rapportens arbetsgrupp har bestått av Björn-Gunnar Lagström, Maria Hoflin och Frida Hermansson från Upplandsstiftelsen samt Ola Jennersten och Jan Wärnbäck från WWF.

Jag önskar er god läsning

Ulriksdals Slott den 15 maj 2015



Håkan Wirtén, generalsekreterare



DE LÅNGSIKTIGA EFFEKTERNA AV 25 ÅRS ARBETE

Det svenska odlingslandskapet har i dag problem med en kraftig igenväxning av framför allt naturliga fodermarker som ängs- och hagmarker. Denna utveckling har skett under lång tid som en följd av rationaliseringen av jordbruket och genom att många jordbruk lagts ned. Markernas sammansättning av olika växter har successivt förändrats genom en övergång från biologiskt rika marker till betydligt mer artfattiga marker där många värdefulla växter och djur slagits ut.



För 25 år sedan inledde WWF arbetet med att motverka denna negativa utveckling och söka vägar för att bevara de mest värdefulla markerna. En vinnande metodik har varit att etablera kontakt med både enskilda intressenter och lokala och regionala organisationer som drivs av samma idéer. Därigenom har modeller för samverkan successivt utvecklats. I många fall har WWFs roll bestått i övergripande planering, ekonomiskt stöd och nationell samordning. Lokalt och regionalt har arbetet genomförts av olika organisationer eller andra som har varit engagerade i frågan i nära samverkan med djurhållare och markägare. Ibland har kontakten skett direkt mellan WWF och markägare och djurhållare. I flera län har länsstyrelserna stöttat arbetet.

WWFs arbete har koncentrerats till bygder och trakter med ett kulturlandskap som ännu har kvar höga naturvärden. En viktig förutsättning har varit att det ska finnas en struktur av ängs- och hagmarker i landskapet och intresserade djurhållare och markägare.

Detta mångsidiga samarbete, som utvecklats stegvis, har uppnått högst påtagliga resultat. Omfattande arealer av biologiskt rika naturbetesmarker har restaurerats i högtintressanta nationella kärnområden för kulturlandskapet. Flera viktiga sidoeffekter har dokumenterats. Bland annat har projektet bidragit till bättre lönsamhet för många lantbrukare, samtidigt som samverkan mellan lantbrukare har stimulerats och allmänheten fått ökad tillgänglighet till landskapet.



WWFs arbete har koncentrerats till bygder och trakter med ett kulturlandskap som ännu har kvar höga naturvärden.



Projekten har bidragit till att cirka 30 000 hektar biologiskt värdefulla naturbetesmarker har restaurerats och återkommit i hävd. De restaurerade arealerna har mycket höga natur- och kulturvärden fördelade i flera biologiskt värdefulla landskap i Sverige.



**30 000
HEKTAR**

**HAR RESTAURERATS
ELLER FÅTT FÖR-
STÄRKT HÄVD**

RESULTAT

Biologiskt värdefulla ängs- och hagmarker räddade från igenväxning

Projekten har bidragit till att cirka 30 000 hektar biologiskt värdefulla naturbetesmarker har restaurerats och återkommit i hävd. De restaurerade arealerna har mycket höga natur- och kulturvärden fördelade i flera biologiskt värdefulla landskap i Sverige som Vindälvens dalgång, kalkpåverkade betesmarker i Roslagen, slättsjöarna i Närke, Mälardalens ekhagar, Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar, Östra Vätternbrantens mosaikmarker, Öland och Gotlands alvar- och betesmarker.

I flera fall är insatserna centrala för bevarandet av viktiga artgrupper som fjärilar och våtmarksfåglar. En del av arealerna utgörs av restaurerade låglänta översvänningsmarker, sidvallsängar och slätterkärr vilket gynnar speciella artgrupper.

Trots att cirka 30 000 hektar restaurerats eller fått förstärkt hävd har betesmarkerna i Sverige minskat med 70 607 hektar under perioden 2005–2013 (*Jordbruksverket, 2014*). Det är betesmarker som inte varit med i projekten som tagits ur bruk och lämnats att växa igen. Om inte WWF-projekten hade varit så framgångsrika, skulle minskningen sannolikt ha varit betydligt större.

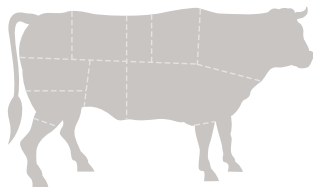
Ökade miljöersättningar för lantbrukarna

Projekten har skapat mervärden för lantbrukarna genom att de restaurerade naturbetesmarkerna berättigar till betydligt högre miljöersättningar. Under den senaste tioårsperioden har lantbrukarna tillsammans ökat sina intäkter med omkring 700 miljoner kronor tack vare dessa naturbetesprojekt.



Ibland sätts gärdesgårdar av trä upp för att bevara det äldre kulturlandskapet, som här i Bråbygden, Småland.

Naturbeteskött är sedan flera år en erkänd kvalitet vilket innebär att köttet går att efterfråga vid offentlig upphandling.



Beteshagar är ofta fina utflyktsmål och ger upptäckarglädje. Bilden är från Hönsgårde, Uppland.

Ökat antal arbetstillfällen

Genom ökade intäkter till lantbrukarna har många arbetstillfällen bevarats på landsbygden. Genom projekten har också många ungdomar kunnat få sin försörjning från naturvårdande jordbruk. Ett 20-tal lantbrukare med familjer har startat djurhållning eller gått från en ren hobbyverksamhet till att få merparten av sin försörjning från jordbruket.

Entreprenörverksamhet utvecklas

I många fall har projekten arbetat direkt med markägare och djurhållare. Tack vare projekten har ett antal markägare kunnat utveckla sina verksamheter, bland annat genom att utöka hävden av ängs- och hagmarker sedan projekten restaurerat dessa. Arbetet som naturvårdsentreprenörer har blivit deras huvudsakliga inkomstkälla. Många företagare har fått hjälp med att arrendera närliggande marker och därigenom kunnat utöka djurbesättningarna och hävda betydligt större arealer. Det ger ökad biologisk mångfald och förbättrad ekonomi för företagare – en sann vinn-vinn-situation!

Hjälp att få bort flaskhalsar i jordbruken

Inom projekten har 41 ligghallar byggts eller byggts om och djuren från dessa anläggningar betar numer omkring 3 000 hektar värdefulla naturbetesmarker. Bidrag till stängelkostnader har betalats ut till mer än 500 lantbrukare. Utrustning och maskiner har köpts in för gemensam användning av flera lantbrukare. Studiedagar, kurser och resor har ordnats, bland annat för att öka kontakterna och utbytena av erfarenheter mellan lantbrukarna.

Naturbeteskött efterfrågas på marknaden

WWF har utvecklat konceptet naturbeteskött och fört ut det till livsmedelsbutiker, till krögare, kommunala skolor och äldreboenden. Naturbeteskött är sedan flera år en erkänd kvalitet vilket innebär att köttet går att efterfråga vid offentlig upphandling.

Ökad tillgänglighet för allmänheten och därmed naturturism

På många av de platser som restaurerats genom samarbetet har även parkeringsplatser, naturstigar, informationsskyltar och fågeltorn anlagts. Tack vare detta kan allmänheten upptäcka och uppleva det rika kulturlandskapet och få förståelse för växter och djurs olika behov och preferenser. Viktigt är också att informera om de krav som ställs på betesdjur och lantbrukare för att hävda markerna. Flera företagare har sett möjligheter att utveckla besöksnäringar när landskapet ställts i ordning. Ett vackert och biologiskt rikt landskap är ofta en förutsättning för att locka till sig besökare.

Odlingshistoria bevaras

I många av de trakter som ingår i samarbetet finns mycket tydliga spår av tidigare odlingsformer, spår som nu kan bevaras och utvecklas tack vare betesdriften. I många restaurerade områden har inte bara naturbetesmarkerna rustats; andra företeelser har också bevarats. Bland annat har ett stort antal träd hamlats, kilometervis med gärdesgårdar har uppförts, ängslador har rustats och stora arealer med skogsbeta har restaurerats.



Projektet har finansierats av WWF och olika samarbetspartners, inte minst ICA.



ARBETSSÄTT

Ett unikt samarbete på landskapsnivå

WWF har utvecklat ett framgångsrikt samarbete med ett stort antal organisationer och markägare. Arbetet har bedrivits utifrån en gemensam målbild och med hjälp av en effektiv metodik för att uppnå konkreta resultat. Ett långsiktigt förtroende har skapats i projektet genom att samtliga aktörers kompetenser och kunskaper har värderats högt. Ökade spridningsavstånd för både växter och djur medför att arter på sikt dör ut. För att minska en fortsatt, negativ fragmentering av landskapet har projektet därför bedrivits på landskapsnivå.

Gemensam finansiering

Projektet har finansierats av WWF och olika samarbetspartners, inte minst ICA. En strävan har varit att förstärka de gemensamma projektmedlen med de resurser som finns tillgängliga inom EUs Miljö- och strukturfondsprogram. Detta har varit framgångsrikt och projektet har lyckats kanalisera omfattande belopp av EU-medel till biologiskt rika marker i landet. De omkring 27 miljoner kronor som finansierats genom WWF, har kunnat växlas upp till runt 150 miljoner kronor.



Stenknäcken med det imponerande namnet *Coccothraustes coccothraustes* häckar i lövskog och hagmarker. Med sin kraftiga näbb kan den knäcka körsbärskärnor som tillsammans med rönn- och oxelbär är favoritmat på hösten.



Betesputsning av hagar och våtmarker skapar bättre kvalitet på betet. Askare hage, Sigtuna, Uppland

Naturbetesmarkerna utgör en av de viktigaste naturtyperna för att skydda och bevara Sveriges biologiska mångfald. Trots det framgångsrika arbetet minskar antalet väl skötta naturbetesmarker.

I MER ÄN 20 ÅR

**HAR WWF GETT STÖD
TILL LANTBRUKARE
SOM SKÖTER NATUR-
BETESMARKER**

VUNNA ERFARENHETER

Synpunkter på EUs gemensamma jordbrukspolitik, CAP

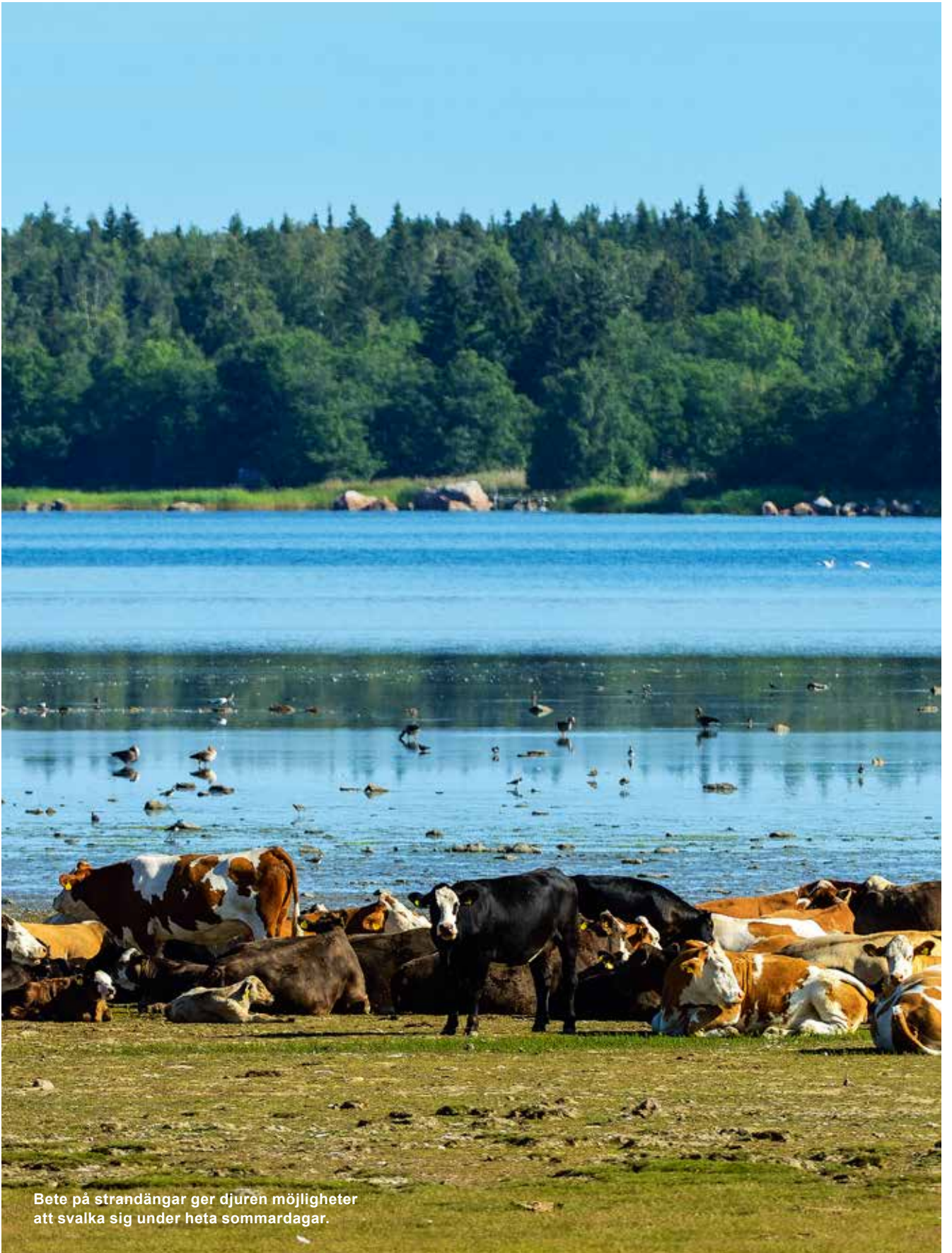
Tack vare alla kontakter med lantbrukare inom projekten har djup kunskap samlats om jordbrukens ekonomiska förutsättningar. Dessa kunskaper har gett förutsättningar för WWF att kunna ge synpunkter och förslag när det gäller jordbrukspolitiken, inte minst jordbruksstödens utformning och storlek.

Flaskhalsar i naturvårdande jordbruk

Tillsammans med lantbrukare har projekten identifierat flaskhalsar som medfört svårigheter att utveckla naturvårdande jordbruk. Några exempel är tungarbetade och omoderna ladugårdar och gödselanläggningar, höga kostnader för stängsel och transporter av betesdjuren mellan betesområdena och otillräckliga kontakter med andra intresserade. Kontakter med myndigheterna upplevs många gånger som svåra, och det är komplicerat att fylla i formulär och handlingar. Generellt råder ofta stor ovisshet hos de som söker stöd om de ska få godkänt för sina insatser eller inte. Utbetalningarna från myndigheterna kan dessutom ofta dröja. Brist på långsiktighet och svängningar i jordbrukspolitiken ser många som påfrestande.

Fortsatt engagemang för odlingsmarkerna

I 25 år har WWF på många sätt gett stöd till lantbrukare som sköter naturbetesmarker. Det engagemanget har varit av väsentlig betydelse för den biologiska mångfalden i odlingslandskapet. Trots det framgångsrika arbetet minskar i dag antalet hektar väl skötta naturbetesmarker. Det behövs därför ett fortsatt kraftigt engagemang för att hjälpa till att säkra naturbetesmarkernas framtid och därmed nå de av riksdagen beslutade miljömål som är knutna till odlingslandskapet.



Bete på strandängar ger djuren möjligheter att svalka sig under heta sommark dagar.

2,7 MILJONER HEKTAR JORDBRUKS- LANDSKAP

Jordbruk har funnits i Skandinavien i ungefär 6 000 år. Under hela denna tid har nötkreatur varit det vanligaste husdjuret och långt in på 1800-talet var animalieproduktion basen i jordbruket. De små åkrarna hägnades in för att fredas från de betande djuren. Ängar tillkom i allt större utsträckning för att trygga produktionen av husdjurens vinterfoder. Även dessa hägnades in och utgjorde tillsammans med åkrarna jordbrukens inägor.



Den mycket sällsynta Mnemosynefjärilen, *Parnassius mnemosyne*, flyger i de restaurerade naturbetesmarkerna i Roslagen.

Husdjuren fick söka sin föda utanför hägnaderna på utmarken. Betesmarkerna var av mycket varierande slag men oftast fanns där träd och buskar. Tillsammans med lantbrukarens huggning och röjning skapade betesdjuren ”en mosaik av öppna ytor och trädbevuxna områden och samtidigt en gradient från öppet mot slutet med växande avstånd från byn eller gården” (Olsson, R. 2008). I samband med ”laga skiftet”, en del av regeringens jordreform som genomfördes i Sverige under 1800-talet och en bit in på 1900-talet, delades de gemensamt brukade skogs- och betesmarkerna upp. Betesmarker hägnades in i allt större utsträckning och dessa inhägnade marker blev allt vanligare.

Jordbruksarealen i Sverige var som störst under 1920- och 1930-talen. Den omfattade då cirka 4,8 miljoner hektar, varav åkermarken utgjorde cirka 3,7 miljoner hektar och betesmarkerna cirka 1,1 miljoner hektar. Därefter har jordbruksarealen minskat avsevärt genom ökad produktion, återplantering av betesmarker till skog och under senare tid även på grund av ökande import av jordbruksprodukter.

I dag omfattar jordbrukslandskapet i Sverige cirka 2,7 miljoner hektar eller omkring 6,5 procent av Sveriges totala yta. Av den totala jordbruksarealen är 489 000 hektar betesmark (SCB 2007). Trots att odlingsmarken utgör en så liten del av landet är runt hälften av landets växtarter, ungefär 1 000 arter, knutna till odlingslandskapet. En lika stor andel av de svenska däggdjuren och en fjärdedel av häckande fågelarter är också knutna till detta landskap. Av 110 dagfjärilsarter hör två tredjedelar hemma i gräsmarker av olika slag (www.artfakta.se).

En orsak till det mycket stora antalet arter i odlingslandskapet är rikedomen på många olika biotoper, som hagar av olika slag, gränserna mellan öppen mark och skog, åkerholmar, stengärdesgårdar, våtmarker och vägkanter som alla skapats av människor och deras husdjur. Den stora variationen av biotoper finns i jordbruksområden som inte varit möjliga att odla upp till åker. Därför finns de mest artrika odlingsmarkerna utanför de stora slättområdena.

De grunda sjöarna i slättområdena har också mycket stora naturvärden och då främst för den rika fågelfaunan. Våtmarkerna karaktäriseras av arter som är beroende av bete och slätter, till exempel storspov, tofsvipa, simänder, gulärta och en lång rad andra våtmarksarter.

Våtmarkerna i odlingsbygderna har brukats under åtminstone 2 000 år. Under historisk tid var slätter av våtängarna det överlägset vanligaste brukningssättet. En viktig orsak till våtmarkernas användning för slätter är deras förhållandevis höga och uthålliga produktion av foder. Våtängarna kunde producera åtminstone 3–4 gånger mer foder än ängar på torrare mark.

Under 1800-talet sänktes många slättsjöar samtidigt som våtmarker dikades ut för att skapa mer odlingsmark. Detta omskapade slättbygdernas landskap på ett genomgripande sätt. Våtmarkernas landskap omvandlades till att bestå av bygder med väldränerade åkrar. De kvarvarande våtmarkerna har därefter haft föga ekonomiskt värde. De har varit svåra att bruka och övergivits till förmån för mindre arbetskrävande alternativ för produktion av foder eller som betesmarker. När de övergavs blev följden en snabb igenväxning som gjorde att områdena förlorade mycket



Finnögontröst, *Euphrasia rostkoviana fennica*, har sina bästa förekomster i naturbetesmarker i Uppland och längs Arlanda flygplats start- och landningsbanor. *Leidens Gård, Uppland*

Naturbetesmarkerna är väldigt olika men har det gemensamt att de inte har plöjts under senare tid, inte har gödslats och inte sprutats med medel för ogräsbekämpning.

De betas av nötkreatur, får eller hästar vilket gör att högvuxna och konkurrenskraftiga växter inte tillåts att ta över livsutrymmet från de lågvuxna och konkurrenssvaga arterna.

Bilderna visar ängsmark kring sjön Edslan i Dalsland, översvämmad betesmark längs Svartån i Västmanland, björkhage i Östergötland och frodig betesmark i Malexander, Östergötland.



Under senare år har intresset för slättsjöarna och andra våtmarker ökat, inte minst när det gäller insikten om att de utgör effektiva filter för att ta upp näringsämnen som kväve och fosfor från omgivande odlingsmarker.



av sina värden som fågellokalerna. För att bevara en del slättsjöars biologiska värden har omfattande restaureringar gjorts under de senaste decennierna, bland annat av Tåkern i Östergötland, Kristianstads Vattenrike i Skåne, Kvismaren och Tysslingen i Närke och Hjälstaviken i Uppland.

Under senare år har intresset för slättsjöarna och andra våtmarker ökat, inte minst när det gäller insikten om att de utgör effektiva filter för att ta upp näringsämnen som kväve och fosfor från omgivande odlingsmarker.



Krutbrännare, *Orchis ustulata*, från Gotland.

Syftet med denna rapport är att redovisa och utvärdera resultaten av 25 års verksamhet med projekt som har haft som huvudsakligt syfte att restaurera och genom bete hävda biologiskt rika naturbetesmarker.

Ekologisk och ekonomisk hållbar skötsel av ängs- och hagmarker

Det svenska odlingslandskapet är viktigt, inte minst när det gäller vårt lands biologiska mångfald. Nära hälften av Sveriges alla växter och däggdjur, nära hälften av alla kräldjur och groddjur, en fjärdedel av de fåglar som häckar i Sverige och hälften av alla insekter finns här. En av de viktigaste naturtyperna för denna mångfald är ängs- och hagmarker.

WWF startade projekt Naturbetesmarker för 25 år sedan för att motverka den negativa trenden av igenväxning av ängs- och hagmarker. En av de viktigaste naturvårdsåtgärderna för att gynna biologisk mångfald i Sverige är att restaurera och återuppta skötseln av dessa marker.

Det övergripande syftet med projekt Naturbetesmarker och de regionala projekten har varit att långsiktigt skapa en ekologisk och ekonomisk hållbar skötsel av ängs- och hagmarker. Projektens insatser har främst varit inledande åtgärder för att markerna sedan ska vara en del av lantbruksföretagens verksamhet. Det ursprungliga målet med projekt Naturbetesmarker var att 20 000 hektar ängs- och hagmark skulle restaureras eller få förstärkt hävd, samt att typiska arter som gynnas av bete skulle öka. De regionala delprojekten som efter hand har startats i samverkan med WWF kan ha haft egna mål och delmål.

Syftet med denna rapport är att redovisa och utvärdera resultaten av 25 års verksamhet med projekt som har haft som huvudsakligt syfte att restaurera och genom bete hävda biologiskt rika naturbetesmarker. Resultaten omfattar bland annat antalet lantbrukare som deltagit, antal meter nya stängsel samt hur stor andel av de iordningställda markerna som fortfarande är i hävd. För att på ett enkelt sätt få fram siffror på vilka betesmarker som ännu betas, har listor sänts ut till dem som varit ansvariga för betesprojekten. De har fått fylla i vilka marker som ännu betas, vilka som inte betas och vilka man inte vet något om. Tack vare att de ansvariga har god lokalkännedom har endast några få "vet ej" lämnats som svar. Nedanstående punkter har varit ledande i arbetet med framtagandet av rapporten:

- Redovisa kostnaderna för projekten och visa hur finansieringen har fördelats.
- Beskriva de arbetsmetoder som projekten utvecklat.
- Redovisa resultat och erfarenheter från projekten som kan utgöra underlag för diskussioner om politiska avvägningar och ersättningsfrågor inom EUs gemensamma jordbrukspolitik.
- Demonstrera effektiva modeller för samverkan i naturvårdsarbete och inspirera andra att starta motsvarande projekt både inom Sverige och i länderna runt Östersjön.

Många utmaningar

Antalet lantbrukare har minskat under flera årtionden och trots att jordbruksenheterna har blivit större så motsvarar det ändå inte minskningen av brukad mark. Den mest dramatiska förändringen har skett genom nedläggning av jordbruk i mellanbygder och i marginalområden, alltså utanför de stora slättbygderna. Artrikedomen minskar i takt med nedläggning och rationalisering av jordbruken. Det innebär att många naturtyper som är bärare av den biologiska mångfalden blir mer ovanliga. Små åkrar och betesmarker överges eller planteras igen med gran. Mängder av arter har blivit så ovanliga att de är rödlistade, vilket innebär att de finns med på listorna över arter som riskerar att utrotas i Sverige. Hela 62 procent av landets alla rödlistade kärlväxter, 50 procent av groddjuren och 36 procent av alla ryggradslösa djur återfinns i odlingslandskapet (www.artfakta.se).

Medelåldern hos Sveriges lantbrukare är hög och inom några få år kommer ett stort antal lantbrukare att sluta med sitt arbete. Då kommer många jordbruk att överges eller i bästa fall övertas av någon annan lantbrukare. Resultatet blir att någon enstaka lantbrukare kommer att använda odlingsmarkerna i en hel bygd. Det innebär ofta att de åkrar som är sämst arrangerade, det vill säga mest svåråtkomliga och svårast att bruka med moderna maskiner, överges och att de till arealen minsta betesmarkerna överges på grund av tidsbrist och dålig lönsamhet. Ur ett ekonomiskt perspektiv är det relevant



HELA
62 %

AV ALLA RÖDLISTADE
KÄRLVÄXTER,
50 % AV GRODDJUREN
OCH 36 % AV ALLA
RYGGRADSLÖSA DJUR
FINNS I ODLINGS-
LANDSKAPET



Många små jordbruk har övergivits på grund av dålig lönsamhet. Den här fallfärdiga gården ligger i Änimskog, Dalsland.



Lövgroda, *Hyla arborea*, finns bara i Skåne. Träd och buskbevuxna naturbetesmarker med solbelysta dammar utan fisk är lövgrodornas viktigaste habitat. Granplantering på gamla naturbetesmarker är det största hotet.

men när det gäller den biologiska mångfalden är det ofta mycket negativt. Avstånden mellan marker med höga biologiska värden blir allt längre och därmed försvåras spridning och genutbyte av arter både mellan dessa områden och till nya. Resultatet blir att odlingslandskapet fragmenteras.

Till följd av ökad rationalisering drivs allt fler gårdar som rena spannmåls- eller vallgårdar utan betesdjur. Denna utveckling ger ett mer enhetligt landskap, vilket är negativt för den biologiska mångfalden. Dessutom finns risk för att jordarna utarmas i brist på tillskott av biologiskt nedbrytbart material, till exempel stallgödsel. I och med denna utveckling blir stora delar av dagens jordbruk beroende av handelsgödsel, något som accelererat och bidragit till övergödning av sjöar och vattendrag.

Många jordbruk med nötkreatur drivs i dag på ett mindre rationellt sätt. En nyckelfaktor är föråldrade byggnader som är mycket arbetskrävande och medför tunga arbetsmoment. Den höga arbetsbelastningen, brist på fritid och bundenhet vid gården gör att jordbruk med nötkreatur inte alltid upplevs som ett attraktivt arbete för unga människor. Tillsammans med den svaga lönsamheten gör det att många yngre inte vill satsa på jordbruket.

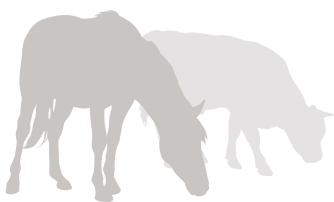
Under senare årtionden har en överflyttning av betesdjur ägt rum – från naturbetesmarker till bete på rena åkermarker. Åkrarna är mer produktiva och lättskötta än naturbetesmarkerna. Konsekvenserna blir negativa med minskad biologisk mångfald, igenväxande naturbetesmarker och övergång till allt tyngre och snabbväxande djur.



Sandig naturbetesmark med blommående tjärblomster, *Lychnis viscaria*.
Droppsta Gärd, Uppland

AV 29 430
HEKTAR

RESTAURERADE
MARKER BRUKAS/
BETAS FORTFARANDE
90-95 PROCENT I DAG



Beteshage, Roslagen

RESULTAT

Resultat kan mätas på många olika sätt. Totalt restaurerad areal visar hur omfattande arbetet har varit. Ett kvalitativt resultat är att se vilken naturvårdsnytta som projekten gett i form av antal arter som ökat tack vare restaureringarna. Ett annat är att undersöka hur mycket av de restaurerade naturbetesmarkerna som ännu betas. Det kan vara ett mått på hur väl projekten har lyckats med att motivera lantbrukaren att fortsätta ha bete på iordningställda naturbetesmarker samt om den ekonomiska utvecklingen för lantbruksföretagen varit tillräckligt stor.

Restaurerade naturbetesmarker

Projekten har totalt bidragit till att 29 430 hektar biologiskt värdefulla naturbetesmarker har restaurerats och åter kommit i hävd. De restaurerade arealerna har mycket höga natur- och kulturvärden.

En uppföljning av restaurerade marker som gjordes vintern 2013–2014 inom projektet Roslagshagar visade att av totalt 1 405 hektar restaurerade marker används fortfarande omkring 90 procent av arealen till bete eller slätter. Andelen restaurerade marker som beviljades gårdsstöd och/eller miljöstöd år 2012 uppgick till 81 procent. Genom att jämföra restaurerade ytor med Länsstyrelsens datalagda blockdatabas har andelen restaurerade marker med beviljade stöd tagits fram. Övervägande delen har miljöstöd för betesmarker med särskilda värden eller skogsbete. En mindre del gammal åker, 6 procent, ingår i en del betesfällor.

Det har inte varit möjligt att göra motsvarande noggranna kontroller av alla betesmarker men de mer översiktliga uppgifterna från ansvariga projektledare visar att ungefär samma resultat gäller för alla genomförda restaureringar.

Sammanställningen visade att av 29 430 hektar som restaurerats eller fått förstärkt hävd, brukas/betas fortfarande 90–95 procent i dag.

Enligt Jordbruksverkets sammanställning över betesmarker från år 2010 sköttes 145 700 hektar med hjälp av miljöersättning för särskilda värden, vilket betyder att dessa marker har stora biologiska värden.

Mellan åren 2004 och 2010 sjönk andelen som erhöll miljöersättning från 80 till 69 procent av den totala arealen (*Jordbruksverket, 2012*). Flera skyddsvärda naturtyper har minskat i areal. Ett undantag är alvarmarker som under perioden 2008 till 2010 ökade med 3 000 hektar. WWFs naturbetesprojekt har restaurerat 5 300 hektar alvarmarker.

I Jordbruksverkets rapport konstaterades att även i Kalmar, Kronobergs och Uppsala län var det en hög andel av de restaurerbara markerna som sköttes med miljöersättning. Det är tydligt att WWFs naturbetesprojekt har fått genomslag i den officiella statistiken (*se tabell 1*).

Tabell 1. Antal hektar naturbetesmarker i olika län 2010 och antal hektar som restaurerats

| Län | Hektar naturbetesmarker 2010 totalt i olika län | Restaurerat inom projekten i olika län | Procent av total andel naturbetesmarker |
|----------------|---|--|---|
| Örebro | 9 000 | 1 784 | 20 |
| Uppsala | 17 600 | 3 572 | 20 |
| Kalmar | 71 000 | 9 544 | 13 |
| Gotland | 23 000 | 6 843 | 30 |
| Västerbotten | 2 300 | 575 | 25 |
| Övriga områden | | 7 112 | |



INGER HOLST,
Koordinator åtgärdsprogram
för hotade arter, Länsstyrelsen i Örebro:

"Naturbeteskött i Närke har betytt mycket för naturbetesmarkerna i Örebro län, som ju i norra delen dessutom består av landskapet Västmanland och i väst finns en bit av Värmland! Att WWF kommit in som en fristående part i samarbetet med lantbrukarna har bidragit till att nya idéer har kunnat föras in.

Lantbrukarna har själva kunnat välja om de velat gå med i samarbeten vilket varit viktigt. När länsstyrelsen som myndighet föreslår något kan det kännas mer tvingande och det är ofta en mängd villkor som ska uppfyllas. WWF har varit en resurs som öppnat nya dörrar, att bygga förtroenden tar tid och skapas ofta över en kaffekopp i köket. Det har berett vägen och underlättat för oss tjänstemän.

Sven-Olov Borgegårds engagemang och tid har varit mycket betydelsefull och bidragit till att nya och gamla idéer kunnat realiseras. Det har lett till att bete återupptagits i flera värdefulla marker då medel kunnat tillföras till nya stängsel och röjning.

Nya innovativa idéer som att kunna göra biobränsle eller biogas av hö från våtmarker är under utveckling. Ett fantastiskt samarbete har kunnat etableras där hela kedjan från betesmark, slakteri, styckare och ut till kund i butik har kunnat skapas. Världsnaturfonden WWFs engagemang har stimulerat i alla led och har bidragit till att dessa nätverk har kunnat skapas, idéer har kunnat spridas och knyts ihop till fantastiska samarbeten!"

I Stockholms län har Länsstyrelsen angett det regionala målet för restaurering av naturbetesmarker till 400 hektar (*Andreasson, Å. & Janelöv, H. 2010*). Det målet har nåtts utan Länsstyrelsens medverkan enbart på Malma gård och Myttinge skjutfält på Värmdö. I Kristianstads Vattenrike har hävden förstärkts och våtmarker restaurerats på 1 600–1 700 hektar sedan starten år 1991. Dessutom har 537 hektar naturbetesmarker restaurerats på eget initiativ av lantbrukare som inspirerats av projekten i till exempel Vindelälven, Östra Vätternbranten, Uppland och Närke.

I några fall har större naturbetesmarker hägnats och därefter betats i en betes-samverkan, till exempel på Hejnum hällar på Gotland. I en del fall har flera markägares marker hägnats till stora sammanhängande betesområden och därefter har en lantbrukare låtit sina djur beta hela området. Några exempel är Högatåget i Småland, Hasselö i Tjust skärgård, Tysslingens västra sida i Närke och Ammarnäs delta i Västerbotten.

Naturvårdsnytta väl dokumenterad

Det är väl dokumenterat att antalet arter av kärllväxter minskar kraftigt när bete eller slåtter upphör (*Ekstam, U. & Forshed, N. 1992. Dahlström, A. et.al. 2010*).

Inventeringar och efterföljande uppföljningar har gjorts för ett flertal artgrupper inom projekten, exempelvis Naturbetesmarker, Vindelälven, Roslagshagar och Värmdö. Alla ingrepp i naturen påverkar olika arter olika, och det gäller även restaurering av naturbetesmarker och efterföljande bete. Generellt har restaureringarna varit positiva för flera organismer som kärllväxter, fåglar och insekter. De växtarter som är välkänt gynnade av bete, bland andra förgätmigej, johannesört, blåklocka och gullviva, ökade också i en inventering som genomfördes på restaurerade marker på Öland, i Småland, Östergötland, Närke och Uppland.

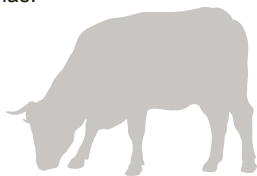
Resultat från inventeringar från Värmdö visar att både antalet individer och arter av fjärilar ökar efter restaurering av naturbetesmarkerna. Restaureringar och efterföljande skötsel av naturbeten i Roslagen, där den rödlistade mnemosynefjärilen finns eller har funnits, har varit mycket positiv och arten har ökat både i antal individer och i antal lokaler (*se sidan 48*).



På de artrika gotländska naturbetena trivs nötkreatur av rasen Charolais.



Roger Johanssons kor betar på översvämningsområden längs Vindelälven vid övre Saxnäs.



INGER ABRAHAMSSON, lantbrukare, Öster Mörtarö, Gräsö, Uppland:

”Vi hade inte klarat att restaurera de stora områden som nu är klara utan hjälp från projektet. Upplandsstiftelsens möjlighet att agera bank vid våra stora restaureringar har gjort att vi klarat oss utan att gå i konkurs eftersom pengar uteblivit från Jordbruksverket under flera år.

Vi har också fått så mycket hjälp med engagemang och entusiasm under åren och det har gjort att vi tyckt att det har varit roligt att fortsätta och utöka verksamheten. Det har varit jätte viktigt att ha en samtalspart att tala med om nya idéer.”

Bidrag ger ekonomisk nytta

Ekonomiska bidrag till stängsel och restaureringar har erbjudits till lantbrukare som har naturbetesmark med höga naturvärden. I de kontrakt som skrivits med brukarna ska naturbetesmarkerna i huvudsak ha sådan kvalitet att lantbrukarna ska kunna söka miljöersättning för ”särskilda värden”. Marken ska betas och igenväxning hållas efter i fem år. Trots att andelen naturbetesmarker med miljöstöd minskar i landet, så är brukarna inom naturbetesprojekten aktiva och söker i stort sett alltid dessa ekonomiska bidrag.

För att få en god uppfattning om hur mycket pengar som lantbrukarna har fått i ersättning tack vare projekten, har beräkningar gjorts utifrån de inventeringar som genomförts inom projekten Mälardalshagar och Roslagshagar. Antaganden har gjorts att de övriga projekten varit i stort sett lika framgångsrika.

Miljöersättningarna är olika höga beroende på vilken typ av mark som betas. Under den senaste stödperioden 2007–2013 har ersättning för särskilda värden varit 2 650 kronor per hektar och gårdsstöd omkring 1 100 kronor per hektar, medan skogsbete har gett 2 500 kronor per hektar och bete på alvar 1 400 kronor per hektar. För de två senare kategorierna har lantbrukaren inte kunnat söka gårdsstöd. För att kunna få fram trovärdiga siffror på hur mycket som betalats ut i miljöersättningar inom projekten, har alla kontrakt gått igenom. Om beteshagar kombinerats med alvar eller skogsbete, har 50 procent bedömts fått den lägre ersättningen.

Enligt undersökningar inom projekten Mälardalshagar och Roslagshagar betas fortfarande efter tio år 90 procent av de marker som restaurerats eller fått förstärkt stöd. Sammanlagt har 20 397 hektar (22 664 hektar minus 10 procent, eftersom projekten visat att cirka 90 procent fortfarande hävdas) klassats som marker med ersättning för särskilda värden. 5 392 hektar har förts till alvarmark och 1 244 hektar (1 383 minus 10 procent) till kategorin skogsbeten. 80 procent av markerna har beräknats ingå i miljöersättningarna.

Enligt dessa uträkningar har alla lantbrukare som deltagit i projekten sammanlagt erhållit runt 70 miljoner kronor per år via jordbruksstöden. Det betyder att under en tioårsperiod blir den totala ersättningen 700 miljoner kronor. Siffrorna för ersättningar som utbetalats tidigare – från 1999 då samarbetet med ICA inleddes – är något mer osäkra, men har beräknats till mer än 50 miljoner.

En studie gjord på två modellgårdar i Uppland 2011–2013 visade att inkomsterna från miljöersättningarna varierade från 73 till 80 procent av lantbrukarnas totala inkomster. Räknas de indirekta ersättningarna in, så är jordbruksstöden en ännu större del av lantbrukarnas ekonomi. Lantbrukarna i marginalområden producerar främst samhällsnyttiga tjänster i form av naturvård och har därför inte samma ekonomiska utgångsläge som lantbrukare inom de stora slättområdena som får en större andel av inkomsterna direkt från jordbruksproduktionen.

Om man som ett räkneexempel antar att en brukarfamilj får ett tillskott på 100 000 kronor per år, innebär det att 700 familjer har fått ett väsentligt tillskott i sin ekonomi. Det kan vara skillnaden mellan att tvingas byta jobb eller bostadsort eller att kunna bo kvar och fortsätta med jordbruket.

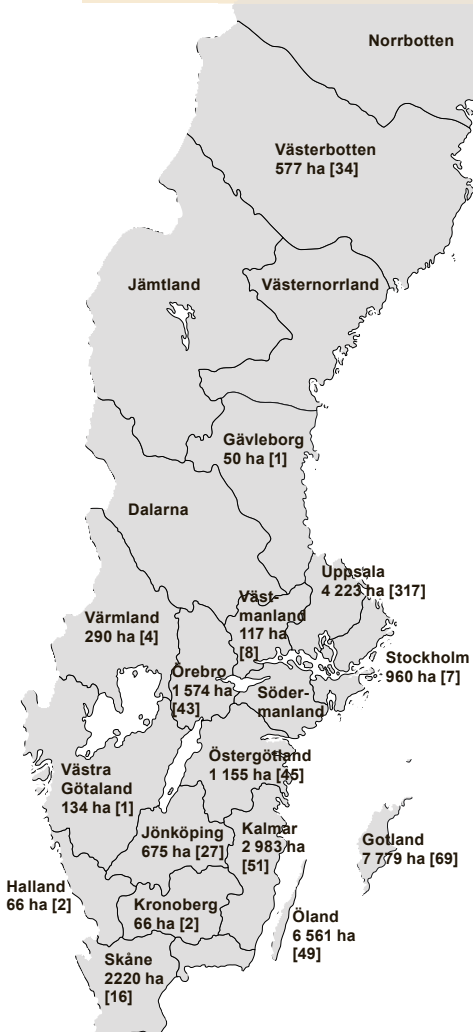
Projekten har med andra ord inte bara varit framgångsrika för den biologiska mångfalden; de har även haft stor ekonomisk betydelse för många enskilda lantbrukare.

Många lantbrukare delaktiga i projekten

I tabell 2 ges en översiktlig bild av hur många lantbrukare som aktivt deltagit i de olika projekten. Omkring 700 lantbrukare har fått bidrag till stängsel och restaureringar, fått råd och restaureringsplaner eller deltagit i utbildningstillfällen. På kartan (*Figur 1*) visas var i landet merparten av projekten bedrivits. Inom ”Projekt Naturbetesmarker” har 6–7 projektledare varit direkt engagerade med att besöka lantbrukare och skriva kontrakt med dem. Dessa projektledare har ofta haft en anknytning till de regioner de arbetat i därför har arbetet kommit att koncentreras till några regioner.

TABELL 2: Redovisning av projekten, initiativ, samverkan och antal lantbrukare och hektar

| Delprojekt | Initiativ | Samverkan | Antal lantbrukare | Antal hektar |
|-----------------------------|---------------------|---------------------------------------|-------------------|---------------|
| WWF Naturbetesmarker | WWF | ICA | 206 | 18 703 |
| Vindelälvens naturbeten | WWF | Länsstyrelsen i Västerbotten | 30 | 350 |
| Ammarnäs, Vindelälven | WWF | Enskilda | 3 | 100 |
| Roslagshagar, Uppland | WWF/US | Upplandsstiftelsen | 242 | 2 399 |
| Mälarihagar, Uppland | WWF/US | Upplandsstiftelsen | 60 | 1 382 |
| Naturbeten i Närke | WWF | Länsstyrelsen Örebro/Örebro kommun | 43 | 1 227 |
| Tjust skärgård, Kalmar | Enskild | Länsstyrelsen Kalmar | 11 | 350 |
| Gryt skärgård, Östergötland | Enskild | Länsstyrelsen Östergötland | 3 | 200 |
| Bråbygden, Kalmar | Lst Kalmar | Länsstyrelsen Kalmar | 9 | 500 |
| Eklandskapet, Östergötland | WWF/Lst Österg. | Länsstyrelsen Östergötland | 40 | 900 |
| Djurgården, Stockholm | WWF | Kungliga Djurgårdsförvaltningen | 1 | 120 |
| Värmdö, Stockholm | WWF | Enskild | 3 | 400 |
| Hjälstaviken, Uppland | WWF | Skogssällskapet/Länsstyrelsen Uppland | 15 | 250 |
| Sigtuna, Uppland | Sigtuna kommun | Sigtuna kommun | 1 | 108 |
| Gäster, Småland | Sveaskog | Sveaskog | 2 | 92 |
| Svartådalen, Västmanland | WWF | Enskilda | 7 | 112 |
| Kristianstads vattenrike | Kristianstad kommun | Kristianstad kommun | | 1 700 |
| Brukarnas egna initiativ | | | | 537 |
| Totalt | | | 676 | 29 430 |
| Väinameriprojektet, Estland | WWF | Estonian Fund for Nature | 100 | 5 000 |
| Olonetsprojektet, Ryssland | WWF | Baltic Fund for Nature | 50 | 5 000 |



TABELLEN ovan visar varifrån initiativet kommit och vem WWF i huvudsak samverkat med, antalet lantbrukare som deltagit i projekten och hur många hektar som restaurerats eller fått förstärkt hävd. Förstärkt hävd kan innebära hjälp till kompletterande stängsel, fler djur på betesmarken som ett resultat av rådgivning eller kompletterande röjningar i befintlig betesmark. En självklar förutsättning för alla projekten har varit ett nära samarbete med lantbrukarna.

KARTAN till vänster visar den totala arealen restaurerad naturbetesmark och antal lantbrukare som deltagit i projekten.



FLER ÄN 500

LANTBRUKARE HAR
FÅTT EKONOMISKT
TILLSKOTT GENOM
PROJEKTEN OCH SOM
MILJÖERSÄTTNINGAR



Anna Jamieson har under perioden 2007–2013 ansvarat för WWFs satsning på naturbeteskött.



En logotyp för naturbeteskött har tagits fram av projektet och märkesskyddats.

Arbetsstillfällena skapas och bevaras

Genom projekten har många arbetsstillfällena skapats och bevarats i glesbygderna. Det är ibland inte den ekonomiska hjälpen som har betytt mest för att lantbrukaren ska fortsätta sköta naturbetesmarkerna utan att någon uppmärksammar arbetet.

Ett tjugotal personer har genom projekten startat nya jordbruk med betesdjur eller gått från hobbyverksamhet till att få sin huvudinkomst från jordbruket. Genom att unga människor intresseras för jordbruket får det sidoeffekter på många olika sätt: barn behöver dagis eller plats i skolan, handlaren får fler kunder och verkstäder får mer arbete. Dessutom påverkas livsmedelsindustrin på ett positivt sätt. Mer än 500 lantbrukare har fått ekonomiskt tillskott både direkt genom projekten och därefter i form av miljöersättningar. Det har haft positiv påverkan på livet på landsbygden i många delar av landet.

Ett exempel är projektet Roslagshagar. I början var antalet betesdjur i området lågt, djurhållarnas medelålder var hög och det var endast tre av 25 tillfrågade djurägare som sa att någon ville ta över djurhållningen efter dem. Efter cirka 10 år är efterfrågan på naturbetesmarker i Östhammarstrakten i Uppland stor. Många djurhållande lantbrukare har utökat sina besättningar av nötkreatur och 6–7 unga lantbrukare planerar att satsa på djuruppfödning på naturbetesmarker framöver.

Naturbeteskött till butiker och kommuner

Uttrycket "Lantbrukarens dubbla uppdrag" innebär att en gård producerar både mat och ett öppet och värdefullt landskap. För landskapsarbetet bör allmänna medel betala för insatsen på samma sätt som de stöd som finns inom ramen för EUs gemensamma jordbrukspolitik. Som ett sätt att öka lönsamheten inom köttproduktionen arbetade WWF med att höja kvaliteten på kött från nötkreatur på naturbetesmarker i delprojektet "Naturbeteskött". Kriterierna för naturbeteskött finns i rutan "Naturbeteskött" på sidan 26.

Namnet myntades redan år 1990, men under senare år har det fått allmän spridning bland såväl konsumenter som krögare, matjournalister och djurhållare. Namnet tillsammans med en grästuva är skyddat som logotyp.

Logotypen med tillhörande varumärke skapades för att kunna marknadsföra naturbeteskött regionalt men även som en nationell kvalitet. Naturbeteskött säljs sedan 2005 i flera butiker i Örebro och även till skolor och äldreboenden. Den offentliga marknaden har sedan utökats med flera kommuner. Naturbeteskött från Vindelälven har sålts under en tioårsperiod och under en period har även Mälardalskött och naturbeteskött från Roslagen sålts i butiker i Uppland.

Även inom offentlig upphandling kan naturbeteskött efterfrågas som en egen kvalitet då det är listat inom miljöstyrningsrådets ram.

ICA har sedan 1999 varit samarbetspartner med WWF i projektet "Naturbetesmarker". ICA har stått för en stor del av finansieringen av projektet och säljer naturbeteskött i sina butiker. Sedan början av 2008 kan alla ICA-butiker som så önskar beställa och sälja konsumentpackat naturbeteskött under varumärket "ICA Selection".

Parallellt arbetar flera lokala producenter med lokala koncept och certifierat naturbeteskött.

Ett bakslag för de lokala koncepten var när den stora köttfärs-skandalen med ommärkt och ompackat kött uppdagades. Trots att det ommärkta köttet inte gällde färs från naturbeteskött medförde det att många butiker slutade att stycka och mala kött i butikerna och enbart köpte in färdigpackad köttfärs i bakterietålga vakuumpförpackningar med lång hållbarhet, så kallat konsumentpackat kött. Det blev svårt att få slakterierna att packa de små kvantiteter som såldes som naturbeteskött och försäljningen gick ned.

Under senare tid har flera styckare anpassat sin produktion så att de även kan leverera mindre kvantiteter naturbeteskött till butiker och offentliga uppköpare.

Arbetet med att etablera naturbeteskött på marknaden har rönt stort intresse internationellt, till exempel i Finland, Estland, Lettland, Litauen, Ryssland, USA



Naturbeteskött gynnar både djuren, naturen, vårt samhälle och konsumenterna.



Benny Fregen har tre butiker i Örebro och har sålt lokalt producerat naturbeteskött i 10 år.

PEDER LARSSON,
före detta VD ICA Sverige:
"Jag tyckte det var ett fantastiskt bra projekt både för miljön, den biologiska mångfalden och för handeln. Projektet var verkligen unikt och vi inom handeln fick ytterligare argument att satsa på en svensk smakupplevelse med mervärde för Moder Jord."
Till höger på bilden står Benny Fregen.



och Storbritannien. Dels för att modellen med naturbeteskött är ett innovativt sätt att öka lantbrukarens inkomster men också för att det är ovanligt med ett så nära samarbete mellan lantbrukare och en naturvårdsorganisation som WWF. Erfarenheterna har spridits bland annat genom deltagande i seminarier och studiebesök såväl inom Sverige som utomlands.

För att föra ut informationen om naturbeteskött till butiker, krögare, storkökspersonal och politiker har många studiebesök ordnats på gårdar i Närke där hela produktionskedjan från gräs till entrecôte visats. Dessutom har en handbok i nötköttsproduktion med inriktning mot naturbetesdjur skrivits. Boken har publicerats på estniska, lettiska och litauiska inom ramen för WWFs projekt Meatbal. Med start år 2012 övertog den ideella föreningen Naturbeteskött i Sverige WWFs arbetsinsatser inom naturbetesköttområdet. Föreningens syfte är att verka för en ökad kännedom om kvalitetssäkrat naturbeteskött på den svenska och internationella marknaden. I arbetet ingår också att verka för en ökad areal betade naturbetesmarker i Sverige genom att stimulera till såväl produktion som konsumtion av Svenskt naturbeteskött. Läs mer på www.naturbete.se



En handbok om köttproduktion på naturbetesmarker har skrivits för lantbrukare i Lettland, Litauen och Estland.



En del slåttsjöar har ett mycket rikt fågelliv och är välbesökta utflyktsmål. Ovan rastande sångsvanar, *Cygnus cygnus*, vid sjön Tysslingen, Närke.



Den nya vandringsleden längs Vindelälven i Ammarnäs visar bland annat fångstgroppar.



Pistmaskin anpassad för sommarbruk passar bra på våta marker. Tysslingen, Närke

Områden för fritid

Vi mår alla bra av att vistas i naturen och bland djur och därför har olika anläggningar för både rekreation och naturstudier anlagts på flera olika håll. Stigar och vandringsleder finns numera i Ammarnäs, Kvismaren, Hjälstasviken, på flera platser i Roslagen, vid Wiks slott i Mälaren och söder om Gränna. Dessutom har fågeltorn byggts i Hjälstasviken, i Kvismaren och längs Emån. Vid Tysslingen finns också en trevlig raststuga.

Spridning ut i världen

Erfarenheterna från ett flertal svenska projekt, med "kedjan" från gräs till entrecôte, visade sig vara mycket värdefulla för att genomföra samarbeten med Estland, Lettland, Litauen och ryska Karelen inom projekten Väinameri, Olonets Grazing Project, EU-projektet Snowbal och WWFs Meatbalprojekt där Upplandsstiftelsen varit projektägare.

Våtmarksgräs och biogas

WWF har engagerat sig i utvecklandet av skördetekniker av våtmarksgräs när det inte finns möjlighet för betesdrift. Det kan vara marker som har dålig bärighet och är väldigt blöta. Maskiner med lågt marktryck har då används för skörd. Ett intressant exempel är pistmaskiner som är utrustade för sommarbruk. De har visat sig fungera väl både vid restaurering och för den påföljande skörden. En flaskhals har varit hur man ska använda den biomassa som skördas. Vid sjön Tysslingen i Närke har ett samarbete mellan WWF, kommunen och länsstyrelsen utvecklats för att använda det skördade våtmarksgräset till framställning av biogas. Ett problem har varit att sönderdela våtmarksgräset till

tillräckligt små fraktioner så att rötningen inte tar för lång tid i jämförelse med annat biologiskt material. Under senare tid har även pelletering av våtmarksgräs blivit ett alternativ till produktion av biogas. Pellets används i värmepannor för uppvärmning. (Se även *Borgegård 2013*).

Karelska ministern för jordbruk, fiske och mat, Vanda Patenko, var på studiebesök i Benny Frengens ICA-butik i Örebro under ett studiebesök av medlemmar från karelska Olonets-projektet.



Uppmärksammade priser

Under åren har ett flertal priser tilldelats projekt eller deltagare som aktivt medverkat i projekt medfinansierade av WWF.

- Sveriges Ornitologiska Förening och LRFs naturvårdspris Guldspoven år 1999 gick till Torbjörn och Stefan Eriksson för insatser i Tysslingen, Närke.
- Örebro kommuns externa miljöpris år 1999 gick till djurhållarna i Tysslingen.
- Upplandsstiftelsens naturvårdspris har tilldelats lantbrukare Arvid och Birger Mattsson på Gräsö 1995, Inger Abrahamsson och Krister Westerberg på Gräsö 2002, samt Mona Loberg och Ivan Eriksson i Torsvi, Enköping 2004, för deras fina insatser för kulturlandskapet.
- SNFs naturvårdspris tilldelades projektet Naturbeten i Närke år 2006.
- LRFs pris till årets Nötköttföretagare 2007 gick till Gymninge gård vid Tysslingen i Närke.
- Pris från Erik Rosenbergs naturvårdsfond delades år 2008 ut till Torbjörn och Stefan Eriksson, Gymninge gård vid Tysslingen i Närke.
- Väinameri-projektet tilldelades pris för "Very Best Practice" av EU Baltic Sea Strategy – Tourism år 2011.
- Årets Upplandsbonde 2011 tilldelades Alexander Westerlund. Priset delas ut av Hushållningssällskapet i Uppsala län.
- Projektet Naturvårdande jordbruk – utvald miljö i Ammarnäs fick första pris, Årets miljöinsats på landsbygden år 2012.
- Upplands Ornitologiska Förenings naturvårdspris år 2014 gick till Henrik Manfredsson och Martin Irestedt, ordförande i Örskärs naturvårdsförening, för bete på Örskär.



Henrik Manfredsson och Martin Irestedt fick Upplands Ornitologiska Förenings naturvårdspris år 2014.

500 000 HEKTAR

NATURBETESMARKER
KAN PRODUCERA
10-20 KILO NÖTKÖTT
PER PERSON OCH ÅR



Kött från djur som betat på naturbetesmarker är det enda kött på marknaden som, trots utsläpp av växthusgaser, har tydliga miljöfördelar. Bilden visar en fin entrecôte.

Detta är naturbeteskött

Kriterierna för naturbeteskött har tagits fram av WWF och förvaltas i dag genom Svenskt Sigills Kvalitetssystem IP SIGILL där de ingår i Svenskt Sigill Nötkött. De viktigaste kriterierna för naturbeteskött är:

- 50 procent av gårdens betesmarker ska vara naturbetesmark.
- Djuren ska gå på naturbeten minst 50 procent av betesperioden.
- Endast kött från stut, kviga och ungo kan säljas som naturbeteskött.
- Djuren ska under stallperioden utfodras med minst 70 procent grovfoder.
- Köttet ska möras i minst två veckor innan det når konsumenten.

Se även www.svensksigill.se



Försäljning av naturbeteskött ökar intresset för lantbrukaren att utnyttja naturbetesmarkerna till bete. Här är det Stefan Thorsell, som skapade begreppet "naturbeteskött", som grillar entrecôte för provsmaking.





Effekterna av betet
syns tydligt längs
stängslet som vätter
mot obetad mark.
*Vindelälven, Övre
Saxnäs, Västerbotten*

SAMARBETE MED KUNSKAP OCH LÄRDOMAR

WWF har under de senaste 25 årens aktiva arbete i olika naturvårdsprojekt kring betesmarker samlat mycket kunskap och lärdomar. Tack vare det nära samarbetet med lantbrukare och andra aktörer med samma intressen har arbetet blivit mycket framgångsrikt. Ett exempel bland många är att WWFs medel kunnat skalas upp mer än fem gånger och skapat mervärden för flera hundra lantbrukare.



Naturbeteskött är extra mört och marmorerat och har en väl utvecklad smak.

Strategi för projektarbete

Åren 1998–1999 lade WWF om sin strategi från att ha varit en organisation som finansierade forskningsprojekt till att mer aktivt delta i naturvårdsprojekt.

Ett tydligt sätt att visa hur WWF vill verka finns med i 1997 års Verksamhetsplan – Mål och strategier:

”Visionen var att på 2000-talet bland annat vara känd och uppskattad av allmänheten som en aktiv del av den globala naturvårdsorganisationen WWF framför allt genom att lyfta fram människans ansvar, ha en god vetenskaplig förankring, arbeta målinriktat och kunna visa resultat samt vara en brobyggare, som finner realistiska lösningar tillsammans med människor och organisationer” (*Ur Nyman, L. opubl*).

Detta har varit grunden för arbetet med naturbetesmarker och utifrån den strategin har de olika projekten planerats.

Redan från början har WWF arbetat med hela landskap och med att på olika sätt försökt binda ihop betesmarker inom ett landskapsavsnitt. Strategin är väl förankrad i den ekologiska vetenskapen om spridningshinder för arter och så kallade stepping stones, det vill säga att det ska finnas lämpliga områden dit arter kan spridas.

Ordet ”naturbeteskött” härstammar från WWFs naturvårdsprojekt och står för kött från betesdjur som under stora delar av betessäsongen betat på naturbetesmarker.

Planering av restaurering i Tysslingen medförde nära kontakter mellan olika aktörer. På bilden Länsstyrelsens Magnus Eklund, Örebro kommuns Mats Rosenberg och projektledaren Sven-Olov Borgegård.





SVEN LINGEGÅRD,
Lantbruksdirektör:

"Sommaren 1977 stod jag på toppen av potatisbacken i Ammarnäs och såg hur skötseln av deltalanden börjat förfalla, buskarna var på väg in på många håll, men varken jag eller traktens jordbrukare hade några goda idéer om hur utvecklingen skulle vändas.

I slutet av 1980-talet var jag på plats igen. Förbuskningen hade gått vidare och stora delar av de forna slättermarkerna i deltat var försylade.

Men nu hade Naturvårdsverket fått NOLA-pengar för skötsel av värdefulla odlingslandskap. I Västerbotten satsade vi de pengarna i Ammarnäs och det gav en tillfällig förbättring av skötseln i deltat.

Sommaren 2014 var det dags för ett nytt besök på backen. Med stor förtjusning kunde jag nu se att hela deltat var restaurerat och välskött. Andra marker i byn hade också rustats upp så att vi fått en fantastisk helhetsmiljö med jordbruk vid fjällets fot. Den negativa utvecklingen i jordbruket har vänt. Det finns bönder som har planer för framtiden och en idé om hur jordbruket blir hållbart genom satsning på naturvård och produkter med mervärde. Vi kan se att skötseln av odlingslandskapet lyfts även på andra platser längs Vindelälven.

Allt har lyckats tack vare en fantastisk projektledare, uthålligt arbete under lång tid från WWF, insatser från Länsstyrelsen och inte minst ett stort intresse från byborna att bevara och utveckla sin by.

Fragmenteringen i landskapet är ett problem eftersom den skapar biologiska små öar utan utbyte med varandra, ett förhållande som på sikt bidrar till att många arters dör ut.

Inom arbetet med naturbetesmarker har lantbrukarnas dubbla uppdrag, produktion av mat och produktion av artrika landskap, varit vägledande. Att återskapa artrika landskap genom att öka andelen naturbetesmarker ska bekostas med hjälp av ersättningar via jordbruksstödet, eftersom naturbetesmarker skapar värden som kommer hela samhället tillgodo. Utvecklingen inom jordbrukspolitiken är därför viktig för naturbetesmarkernas framtid. Vart sjunde år görs en översyn av jordbrukspolitiken. Resultatet av denna process är avgörande för både regeringens miljömål och arealen naturbetesmarker i Sverige.

Målet har varit att öka arealen naturbetesmarker som används för uppfödning av betesdjur och detta har gjorts genom ett nära samarbete med lantbrukare. Dessa fältprojekt är utmärkta modeller för långsiktig naturvård som i slutändan ger ett kött med tydliga mervärden i form av skapad biologisk mångfald. Genom att satsa på naturbeteskött har lantbrukare i några projekt fått extrainkomster samtidigt som konsumenterna har engagerats i lokal och regional naturvård.

Liksom inom andra näringsgrenar är lönsamhet en förutsättning för det långsiktiga intresset av att vara producent av livsmedel och vårda landskapet. Ett sätt att skapa lönsamhet kan vara genom att producera mat, med naturvård och smakkvalité som tilläggsvärden. Därigenom kan konsumenternas intresse och köpmönster ändra riktning, bort från invanda köpmönster till ett ökat engagemang för både djur och natur. Ordet "naturbeteskött" härstammar från WWFs naturvårdsprojekt och står för kött från betesdjur som under stora delar av betessäsongen betat på naturbetesmarker. Köttet är extra mört och välsmakerat och har en väl utvecklad smak.

Strategin har varit att arbeta efter principen marknadsanpassad naturvårdsmekanism. När en konsument köper kött som framställts genom hävd av värdefulla naturbetesmarker, skapas ett marknadsincitament för just den naturvård som bedrivs med hjälp av betesdjur. Konsumenten som väljer att betala lite mer för naturbeteskött bidrar därför både till ökad biologisk mångfald och till att hålla hela bygder levande.

Genom att samarbeta med statliga, kommunala och ideella instanser kring naturvårdsprojekt, med regionens djurhållande lantbrukare, lokala slakterier, styckare och handel går det att skapa projekt som tar ett helhetsgrepp för att söka lösa projektets huvudmål – en ökad areal naturbetesmarker.

Gemensamt engagemang och genomförande

Alla projekten har det gemensamt att WWF engagerat sig i att hjälpa djurhållare och markägare, som har värdefulla naturbetesmarker eller ängar, att återuppta eller förbättra hävderna för att på så sätt öka den biologiska mångfalden. Genom de stödsystem som finns i den gemensamma jordbrukspolitiken för dessa marker skapas även möjligheter att på lång sikt förbättra ekonomin för lantbrukarna.

Projekten har kommit till på olika sätt. Några projekt startades genom att enskilda lantbrukare eller markägare hade problem med att hävderna på deras betesmarker höll på att upphöra eller att markernas närområden var på väg att växa igen. I andra fall har engagerade tjänstemän från organisationer eller myndigheter sett att naturbetesmarker och/eller strandängar höll på att förlora viktiga naturvärden på grund av att de inte längre hävdades. I vissa fall har en organisation arbetat med naturbetesmarker och deras fortsatta hävd och aktivt sökt samarbete med WWF för att kunna utöka sina ansträngningar. I några projekt har initiativet kommit från WWF (se Tabell 2).

Projekten inleddes ofta med undersökningar av befintliga och igenväxande naturbetesmarker, tillgång till foderarealer och intervjuer med mark- och djurägare om deras vilja att fortsätta med betesdriften och om det fanns intresse av att utöka betet till nya områden.



Hushumlan, *Bombus hypnorum*, samlar pollen från blommande sälg, *Salix caprea*.

Samtalen med lantbrukarna inkluderade även frågor om det fanns någon som ville fortsätta med jordbruket sedan de själva slutat. I många av projekten diskuterades vilka flaskhalsar som fanns för fortsatt djurhållning och hur djurdriften vintertid skulle kunna göras mindre arbetskrävande. Tungarbetade och omoderna ladugårdar med gamla gödselanläggningar tillhör de främsta flaskhalsarna för fortsatt djurhållning.

Alla dessa uppgifter samlades in för att ta fram en aktionsplan. Planen omfattade oftast en hel bygd. Med denna plan inleddes diskussioner med olika samarbetspartners om hur arbetet skulle kunna finansieras.

I det specifika projektet "Naturbetesmarker" var WWF ensam projektägare, till skillnad från de övriga projekten. Här var den grundläggande idén att snabbt rädda stora arealer naturbetesmarker med höga naturvärden. Arbetet var inriktat på att se hela produktionskedjan, från gräs till entrecôte. Djurägare och markägare kunde anmäla sitt intresse och fick därefter besök av en sakkunnig inom projektet som bedömde om stöd kunde betalas ut. Betesmarker med höga naturvärden utgjorde majoriteten av de marker som fick stöd. Därefter skrevs ett avtal mellan djurägaren och WWF att djuren skulle beta naturbetesmarken under fem år. På grund av projektets tydliga målsättning att rädda stora arealer naturbetesmarker koncentrerades detta arbete på några områden i landet med hög andel naturbetesmarker.



Naturbetesmarker varken gödslas eller bearbetas och betande djur kan ge en rik biologisk mångfald. *Stenhammar, Södermanland*



Entomologen Jan-Olov Björklund visar Björn-Gunnar Lagström, VD för Upplandsstiftelsen, ett resultat av fjärilsinventering i Roslagen.

Inventeringar visar behov

För att få en tydligare uppfattning om behovet av olika insatser för att nå de uppsatta målen, har inventeringar gjorts med olika markslag eller artgrupper i fokus. Syften och nivåer i inventeringarna har varierat. En nivå har varit att översiktligt kartlägga en hel bygds behov och förutsättningar för jordbruksdrift. Så kartlades till exempel åkermarkerna i Tjust, Misterhults och Gryts skärgårdar för att få en uppfattning om det fanns kapacitet nog för att producera vinterfoder till betesdjur. Redan på ett tidigt stadium visade det sig att betesarealerna skulle räcka till. Samtidigt som dessa inventeringar genomfördes, intervjuades lantbrukarna om sina ambitioner och framtidsplaner inom jordbruket.

I projektet Roslagshagar intervjuades lantbrukarna på Söderön om vilka flaskhalsar de såg för betesdriften. Resultaten sammanställdes och utgjorde en utgångspunkt i det fortsatta arbetet.

Inom projekten Mälarhagar och Roslagshagar har inventeringar av igenväxande hagar och ängar genomförts. Syftet har varit att kunna prioritera kommande restaureringar och se hur och var investeringarna kommer att göra störst naturvårdsnytta. I samband med dessa inventeringar har kontakter tagits med lantbrukare om deras intresse av att utöka betesarealerna och/eller att flytta djur från åkermarker till naturbeten. Inom projektet Roslagshagar har omkring 5 000 hektar undersökts och närmare 60 procent av arealen visade sig ha hög eller medelhög prioritet för att restaureras.

Utöver de redan nämnda inventeringarna har ett flertal basinventeringar genomförts i olika delar av landet. Innan restaureringarna inleddes i Tjust skärgård gjordes en översiktlig växtinventering på alla öar i skärgården tillsammans med riktade basinventeringar av växter, dagfjärilar och häckande fåglar.



ARBETSMETODER

Hjälp med stängsel

Ett huvudtema för alla projekten har varit restaurering och förstärkt hävd av naturbetesmarker.

Innan stängslingen av de nya betesmarkerna påbörjades, fick lantbrukarna rådgivning ute i fält, vilket gjorde det möjligt att styra stängslingen till de värdefulla naturbetesmarkerna, som ofta är dyrare och krångligare att stängsla än gammal åkermark. Eftersom stängsling av betesmarker ofta är en stor utgift för djurhållaren, har kostnader för stängselmaterial kunnat betalas ut till lantbrukarna. Även små bidrag har varit mycket välkomna och ofta skapat goodwill för projektet. Skyltar om projektet har satts upp på stängslen, vilket gjort att projektet spridit sig till fler som då kommit i kontakt med projektet.

Restaureringsplaner har skrivits och godkänts av både markägare, djurhållare och länsstyrelsen innan restaureringarna påbörjades.

I många projekt har medel för restaureringarna hämtats från externa källor, som kvarvarande NOLA-medel, ersättning till restaurering av ängs- och hagmarker från Jordbruksverket, LIFE-projekt, Interreg-projekt och kommunala naturvårdsåtgärder.

Inom projektet Roslagshagar har 13,7 mil stängsel satts upp; i projektet Mälarhagar sattes 5,6 mil upp och i Tjust skärgård var motsvarande längd 2,3 mil.

Eftersom stängsling av betesmarker ofta är en stor utgift för djurhållaren, har kostnader för stängselmaterial kunnat betalas ut till lantbrukarna. Bidragen har varit mycket välkomna och skapat goodwill för projektet.

41 LIGGHALLAR

HAR BYGGTS ELLER
BYGGTS OM OCH 3 000
HEKTAR NATURBETEN
HAR KUNNAT BETAS



Ligghallar har hög prioritet

Gamla och obekväma ladugårdar är arbetskrävande och många arbetsmoment är tunga och sliter på kroppen. Det är en anledning till att så pass få unga vill ta över föräldrarnas jordbruk och djurhållning, visar intervjuer med många ungdomar. Satsningar på ny- och ombyggnader av ladugårdar/ligghallar har därför haft hög prioritet i många av naturbetesprojekten.

Sammanlagt har 41 ligghallar byggts eller byggts om, vilket resulterat i att omkring 3 000 hektar naturbeten kunnat betas. Hela bygder har varit delaktiga i förändringarna, till exempel i Roslagen, där sju ligghallar har byggts, Vindelälven, Tjust skärgård, Gryts skärgård och Bråbygden i Småland och Närke.

I många fall har lantbrukarna fått hjälp med skisser på hur om- eller nybyggnaden kan utföras. Som tidigare nämnts har studiebesök till andra lantbrukare med väl fungerande ligghallar varit en del i processen. Ibland har projektledaren även hjälpt till med ansökan om förprovning till länsstyrelsen. Ligghallarna har också kunnat anpassas till lantbrukarens önskemål och lokala förhållanden.



Byggande av ligghallar, bland annat hos Leif Lindgren, Östra Spöland, i Vännäs i Västerbotten, säkrar hävden av kringliggande naturbetesmarker.

Tabell 3 visar några exempel från olika projektområden på hur många ligghallar som byggts och vilka arealer som säkrats genom bidrag till ligghallar.

TABELL 3: Antal ligghallar och areal betad naturbetesmark

| Område | Antal ligghallar | Betad naturbetesmark (hektar) |
|--------------|------------------|-------------------------------|
| Vindelälven | 8 | 350 |
| Ammarnäs | 1 | 100 |
| Roslagen | 7 | 720 |
| Närke | 4 | 380 |
| Tjust | 10 | 350 |
| Gryt | 3 | 200 |
| Bråbygden | 5 | 500 |
| Värmdö | 3 | 400 |
| Summa | 41 | 3 000 |



Skotning av virke efter avverkning på ön Sandgårde i Gryts skärgård, Östergötland.

Utrustning för skötsel av betesmarker

För att kunna bruka ängs- och hagmarker behövs utrustning som den enskilde lantbrukaren inte alltid behöver äga själv. Det kan vara transportvagnar för djuren, enaxlade slätterbalkar, bergborr för att sätta upp stängsel i hållmarker, gödselspridare, storbalspress och plastare och annan dyrbar utrustning som endast används under en kort period. Ett samägande kan då vara att föredra och i flera projekt har gemensam utrustning inköpts. I en del fall har enkla maskinbolag bildats för att formalisera samägandet och ansvarsfördelningen mellan lantbrukarna. Maskinbolag har bildats i bland annat Tjust skärgård, i Roslagshagar, Vindelälvens naturbeten och i Ammarnäs. Upplandsstiftelsen har också köpt in utrustning som lånas ut gratis inom projektområdet.

Bidrag till restaureringar

För större restaureringar är det ofta inte möjligt för en enskild lantbrukare att genomföra dem på egen hand, eftersom betalningen sker först efter genomförd restaurering.

Restaureringarna har genomförts på olika sätt. I en del fall har djurägaren fått bidrag till stängselmaterial sedan det konstaterats att betesmarken haft höga naturvärden. I många fall har bidraget varit kopplat till rådgivning om hur restaureringen ska gå till. I andra fall har projektansvariga sökt restaureringsstöd från Jordbruksverket via länsstyrelsen och genomfört restaureringen, till exempel Vindelälven, Roslagshagar och Mälarhagar. I andra fall har restaureringsplaner skrivits av projektpersonal och därefter har djurägaren själv sökt restaureringsstöd.

För större restaureringar är det ofta inte möjligt för en enskild lantbrukare att genomföra dem på egen hand, eftersom betalningen sker först efter genomförd restaurering. En utomstående organisation, till exempel Upplandsstiftelsen eller Sveaskog, har då sökt restaureringsstöd och betalat ut förskott till lantbrukaren för restaureringen. Efter projektets slut har inspektion gjorts av länsstyrelsen som därefter betalat ut pengarna.

Mark- och djurförmedling viktiga inslag

Förmedling av hagar eller betesdjur har varit viktiga inslag i ett flertal av projekten. Markägare med biologiskt värdefulla hagar behöver ibland kontakt med någon som har betesdjur men inte har tillräckligt med betesmark. Genom en stor lokalkunskap och nära kontakt med djurägare kan medarbetare i projekten hjälpa till att förmedla dessa kontakter. Därefter har markägare och djurägare fått göra upp om förutsättningarna för betesdriften. Mallar för betesavtal har även tagits fram som hjälp till parterna.



Genom att få bidrag till moderna elstängsel får jordbrukaren mindre besvär med bortsprungna djur. Hasselö i Tjust skärgård, Småland



Enkla maskinbolag har skapats för foder och gödselhantering och vagnar för transporter av djur. Tjust skärgård, Småland



Soldrivet elstängsel är ett miljöklokt alternativ till elektriska inhägnader. Här är det ryska gäster från Olonets som studerar det soldrivna elstängslet vid sjön Tysslingen, Närke.



Skyltning från naturbetesprojekt i Roslagen, Uppland, ger värdefull information till allmänheten.

När pengar är inblandade kan det ibland vara svårt att komma överens. Då har det i vissa fall behövts en tillfällig mellanhand som varit med och medlat om jordbruksstöd, arrendesummor, avtal med mera.

Under en period lånade WWF ut djur till nystartade lantbrukare för att de skulle kunna ta steget över till att bli naturvårdsjordbrukare. Totalt uppgick antalet utlånade djur till 114 stycken och de lade grunden till att 640 hektar naturbetesmark numera betas. Vid kontraktstidens slut köpte lantbrukarna ut djuren och vid några tillfällen gavs de bort för att säkerställa fortsatt hävd.

Rådgivning, utbildning och information

Mark- och djurägare har fått enskilda besök för rådgivning om skötsel och restaurering, om djurhållning och ekonomi. Många studiebesök har anordnats för att besöka rationella ligghallar och se på gödselanläggningar.

Utbildning har varit en viktig del av projektet och olika utbildningsprogram har genomförts med ett flertal utbildningsdagar. Utbildningarna har tagit upp alla delar av kedjan – från gräs till entrecôte – och genomförts inom flera projekt, exempelvis Tjust, Närke, Mälarderhagar, Roslagshagar och Vindelälvens naturbeten.

För att inspirera och samla lantbrukare för att de ska kunna utbyta erfarenheter, tänka i nya banor och få goda idéer, har studieresor och utbildningsdagar varit mycket viktiga. Studieresor har anordnats till Frankrike, Skottland, ryska Karelen, Finland, Estland och Lettland. Bönder från Kalmar län, Närke, Vindelälven och Roslagen liksom lantbrukare från Estland och Ryssland fått besöka respektive länders modellområden. Ett resultat av studieresorna har varit att deltagarna har utvecklat intressanta samarbeten. I några fall har deltagarna bildat ekonomiska föreningar för försäljning av både kött och andra matvaror, till exempel i Närke, Vindelälven, estniska Väinameri och ryska Olonets.

Inom ramen för flera projekt har broschyrer och informationsskyltar tagits fram för att informera om projektens aktiviteter. Längs Vindelälven finns i dag stora skyltar med texten "Vindelälvens naturbeten" (*se bild sidan 8*) som lätt kan läsas även av bilister. I till exempel Roslagshagar, Tjust, Vindelälven, Närke, Hjälvstaviken och Värmdö har dessutom naturstigar ställts i ordning för att göra det lättare för allmänheten att få uppleva de vackra odlingslandskapen på nära håll.

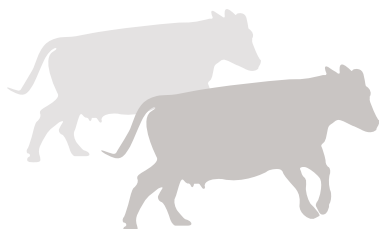
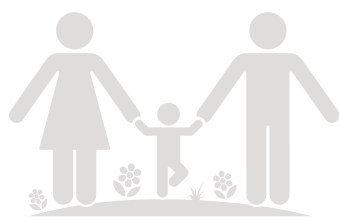
Allmänheten bjuds in – fältvandringar och kosläpp

Fältvandringar och kosläpp för allmänheten har ordnats inom ett flertal projekt. När större restaureringar genomfördes, blev de närboende ofta nyfikna på syftet med projektet, hur arbetet genomfördes och vilka resultat som skulle uppnås. Då var det motiverat att informera närboende och flannörer om vad som var på gång. Detta har gjorts med enkla skyltar. I flera fall har skyltar hängts på stängslen och upplyst om vem som äger djuren och vem som är ansvarig för arbetena.

Inom projektet Naturbeteskött har ett stort arbete med utbildning, information och rådgivning angående köttkvalitet gjorts. Naturbeteskött var det första köttkonceptet som talade om saker som marmorering, mogen köttsmak och könets inverkan på mörhet och smak. Inom projektet gjordes en pionjärinsats av Stefan Thorssell när det gäller mätning och kartläggning av marmorering hos avelsdjur. Naturbetesuppfödarna har drivit på kvalitetsutvecklingen inom hela den svenska nötköttsbranschen, och haft stor betydelse för att man i dag börjat arbeta med marmorering och ätkvalitet för allt svenskt nötkött.

Finansiering på många olika sätt

Projektet har finansierats på många olika sätt och med olika aktörer beroende på lokala förutsättningar. För WWF var det naturligt att söka samfinansiering av projektet för att de egna medlen skulle räcka till många fler insatser än man kunnat få med enbart egna





WWFs 27 MILJONER

HAR VÄXLATS UPP TILL 150
MILJONER KRONOR GENOM
SAMARBETEN OCH WWFs
ANDEL HAR VARIT CIRKA 18
PROCENT AV PROJEKTENS
SAMLADE BUDGETAR

WWFs förtroenderåd med Konung Karl Gustaf i spetsen guidas i Osets naturreservat, Örebro, av Mats Rosenberg, kommunekolog i Örebro kommun.

insamlade pengar. Under åren har samarbetsparterna och medfinansiärerna varit många. Nedan följer bara några exempel på hur olika projekt finansierats.

Om initiativet kommit från WWF har pengar inledningsvis avsatts till medfinansiering av ett tilltänkt projekt. Med en grundplåt har WWF fått andra tänkbara finansiärer att medverka i projekten, till exempel i Vindelälven, Tjust och Bråbygden.

I flera fall har WWF sökt och fått medel från Naturvårdsverket och Jordbruksverket för att genomföra projekt. Det har även hänt att WWF skrivit ansökan som sedan någon myndighet använt och sökt medel från central myndighet eller annan organisation, till exempel Naturbeten i Närke.

Inom projektet Naturbetesmarker har WWF samarbetat med ICA under många år. En stor del av finansieringen stod ICA för, kompletterad av WWF med insamlade medel. För att uppnå uppsatta mål arbetade WWF med två olika strategier: antingen att som projektägare genomföra projektet Naturbetesmarker eller genom delfinansiering från samarbetspartners och andra som kunde genomföra projekten.

Samarbetspartners har sökt medel från EUs strukturfonder och använt WWFs medel som medfinansiering, till exempel Vindelälven, Tjust och Upplandsstiftelsen i olika projekt. I en del projekt har finansieringen varit tidsödande och komplicerad med många inblandade parter. För att belysa hur det kan se ut följer här ett exempel:

Inom projektet Roslagshagar har många parter hjälpt till med finansieringen. Förutom medel från WWF och Upplandsstiftelsen kom pengar också från Naturvårdsverket, Åtgärdsprogrammet för hotade arter, länsstyrelsen i Uppsala län, Jordbruksverket, Levande landskap (kampanj inom Landsbygdsprogrammet med medel från Jordbruksverket), Centrum för biologisk mångfald, Östhammars kommun, Tierps kommun, Lokala Naturvårdssatsningen, LIFE, Interreg 3A Skärgården 2001–2006 och Central Baltic Interreg IV A programme 2007–2013.

WWF har under många år sökt samarbete med olika företag och myndigheter som till stor del finansierat projekt eller projektområden. Samarbetet med ICA har pågått under många år och gett WWF möjlighet att genomföra projektet Naturbetesmarker men även kunnat ge ekonomiskt stöd till andra projekt med samma mål.

Sida har också genom stöd till WWF möjliggjort projekt i Estland och Ryssland vilka i sin tur skapat förutsättningar för att naturbetesmarker åter betas i dessa länder.

Projekt kan ibland vara som en amöba som förökar och utvecklar sig åt oväntat håll. Då kan det vara svårt att visa vilka ekonomiska insatser som åstadkommit vad. Man kan få nöja sig med att WWFs inledande stöd varit avgörande för att få igång en process som i biosfärsområdet Kristianstads vattenrike. I projektet Östra Vätternbranten har WWF varit en av många parter och även där haft en nyckelroll för att få igång samarbetet mellan lantbrukare och myndigheter.

WWF har delfinansierat projekt med totalt 27 miljoner kronor av egna medel och växlat upp dessa till 150 miljoner kronor genom samarbeten. WWFs andel har varit cirka 18 procent av projektens samlade budgetar.



STORT FOKUS PÅ STÖD TILL LANTBRUKARE

Lantbrukaren är den mest sårbara länken i kedjan lantbrukare – markägare – kommun – länsstyrelse – stat. Därför har fokus hela tiden legat på att stödja lantbrukarna på olika sätt i deras arbete så att hen kan koncentrera sig på sitt jobb där skötsel av biologiskt värdefulla odlingslandskap ingår. Lantbrukarna har gjort det praktiska arbetet och utan deras positiva medverkan kommer man ingenstans med bevarandet av den biologiska mångfalden i odlingslandskapet.



Lyssna in lantbrukarnas önskemål

Projektet inleds med en dialog med lantbrukaren för att ta reda på vilka behov som finns och vad WWF och olika samarbetspartners kan hjälpa till med. Många lantbrukare upplever en otydlighet från myndigheternas sida där förutsättningar ändras. Detta gör det svårt att planera och skapar stor frustration. Ett exempel är hur beräkningar av arealer betesmarker ändrats mitt under en åtagande period, något som fick en stor ekonomisk effekt (*se faktaruta till höger*). Det har skapat en misstro från lantbrukarnas sida gentemot myndigheterna. Genom sin roll som en oberoende natur- och miljövårdsorganisation har WWF kunnat fungera som katalysator och överbryggat många olika problem.

Det är mycket viktigt att skapa förtroende och vara öppen med vad ett eventuellt samarbete innebär. Redan vid första mötet är det viktigt att presentera konkreta förslag på vad samarbetet innebär, till exempel förmedling av kontakter, rådgivning, delfinansiering av stängsel, medfinansiering av ligghall, medfinansiering av ett kommande maskinbolag etc.

Ett sätt att närma sig olika problem är att sätta sig in i lantbrukarens situation: ”Hur skulle jag reagera om någon utifrån helt plötsligt ändrar förutsättningarna för min verksamhet?”

Först när lantbrukarens och/eller markägarens har berättat om sina problem och visioner, kan man utgå från vad som är möjligt eller lämpligt att göra.

Lantbrukare är en handlingskraftig yrkeskår och därför bör projektledaren skapa aktiviteter direkt när projektet startar. Det inger förtroende och visar att man är beredd att agera och inte bara prata. Börja med lätta segrar och vänta lite med restaureringsobjekt som tar lång tid att förhandla, även om de är högst prioriterade. Det är ofta bättre att börja med ett objekt som är prioriterat av lantbrukaren och som kan uppvisa snabbt resultat, till exempel en närliggande betesmark.

Det är viktigt att bygga nätverk mellan lantbrukare, andra aktörer och myndigheter. I möten mellan olika intressenter skapas förutsättningar för utbyten av idéer mellan parter som är ömsesidigt beroende av varandra för att nå sina uppsatta mål.



ALF ALVARSSON, lantbrukare, Björkö, Tjust skärgård

”Utan projektet som genomfördes 1996–2000 så hade det bara funnits några enstaka djur här ute i skärgården.

Projektet blev ett lyft och det har fungerat i femton år. Allt gick så smidigt hela tiden och fokus låg på att vi skärgårdsbönder skulle kunna få ett drägligt liv samtidigt som öarna blev betade.

Sammanhållningen mellan oss lantbrukare blev också bättre genom att vi träffades och kunde prata om gemensamma problem och lösningar.”

Projekt, lantbrukare och utförare

Det tar tid att skapa förtroendefulla samarbeten mellan olika aktörer. Därför är det viktigt att inse att korta och sporadiska möten mellan samarbetspartners ofta inte ger de långsiktiga effekter som man eftersträvar. Det är en fördel om någon i projektet kan koncentrera sig på att vara projektledare och driva arbetet framåt med regelbundna kontakter med projektets olika parter. Om en myndighetsutövare ska hålla i projektet, och samtidigt arbeta med sin ordinarie löpande myndighetsutövande, blir resultatet ofta lidande då det är svårt att få tiden att räcka till. Ska det fungera så bör projektledaren kopplas bort från merparten av sina andra arbetsuppgifter. Ibland är det mer effektivt att hyra in någon som kan koncentrera sig mer på projektet. En nackdel är att man då riskerar att tappa kontinuiteten då den inhyrda snabbt kan sluta. En nyckelfaktor är långsiktighet i samarbetet mellan projektet och lantbrukare.

BJÖRN-GUNNAR LAGSTRÖM,
VD Upplandsstiftelsen

"Upplandsstiftelsen har haft ett fantastiskt fint samarbete med WWF under många år. Över 3 000 hektar biologiskt rika ängs- och hagmarker har restaurerats bara i Uppsala län. Det är ett fint resultat som har mycket stor betydelse för många växter och djur som är beroende av hävdade naturbetesmarker.

Uppföljningar som vi gjort visar till exempel att fjärilsfaunan förstärkts påtagligt av de genomförda insatserna. Stödet från WWF har varit omistligt. Vi har kunnat diskutera och utveckla idéer och metoder löpande med engagerade och skickliga medarbetare från WWF. Vi har också fått ett betydelsefullt ekonomiskt stöd från WWF.

Samarbetet har inte bara haft positiva effekter för den biologiska mångfalden utan också medfört att odlingstraditioner har kunnat bevaras. Iordningställda ängs- och hagmarker, skogsbeteshävd, hamlade träd och trädgårdsgårdar präglar åter igen delar av Roslagens kust- och skärgårdslandskap. Många entreprenörer har varit delaktiga i arbetets utförande vilket stärkt många småföretag.

Vi har också gjort omfattande insatser för att allmänheten ska kunna ta del av det vackra kulturlandskapet bland annat genom nya p-platser, naturstig och information i olika former.

Samarbetet mellan Upplandsstiftelsen och WWF fortsätter och utvecklas ytterligare genom att även våtmarker, tillrinnande vattendrag och kustnära marina områden ingår i samarbetet. Allt detta hänger ihop, både naturnyttan och verkningsgraden ökar genom ett helhetsgrepp.

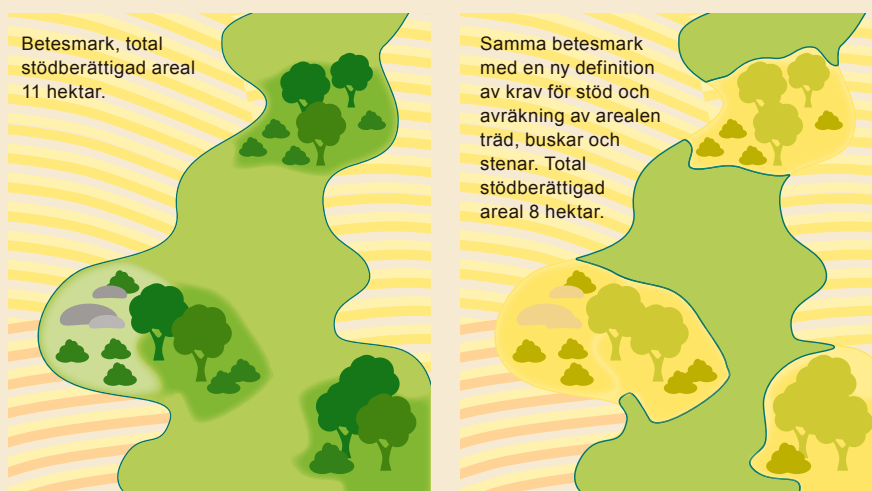


Miljöersättningar blir hot i stället för möjlighet

Återkommande förändringar av reglerna för miljöstöd leder till stor osäkerhet bland lantbrukarna om vad som gäller. Risken blir att lantbrukaren slutar att bruka marker som omfattas av ett alltför komplicerat stödsystem och att biologiskt värdefulla betesmarker inte sköts.

De våta betesmarkerna är den marktyp som är mest hotad med det nuvarande stödsystemet. Våta betesmarker, det vill säga marker som under delar av året översvämmas, kräver speciella maskiner för slätter. De är dyra för en ofta liten areal. För bete krävs många fler djur för att beta ner en näringsrik våtmark jämfört med en torr hage. Trots att det är dyrare att sköta våta betesmarker, är den summa lantbrukaren får betalt genom EU-ersättningen lika stor för torra hagmarker och våta strandängar.

Regelverkets krav på skötsel kräver att markerna ska betas varje år för att lantbrukaren ska ha rätt till ersättning. Det är dock snarare regel än undantag att fluktuationer i vattenstånd medför att våta betesmarker inte kan skördas eller betas varje år. Anmärkningar på betesmarkens skötsel kan ge sanktioner som drar ner EU-ersättningarna på gårdens hela areal.



När en ny definition av vad som klassas som betesmark trädde i kraft 2009, föll även marker med höga naturvärden ur systemet. Delar av betesmarker med mycket träd, buskar och stenar är exempel på områden som avräknats. Samtidigt kan dessa marker hysa höga naturvärden knutna till just de områden som lyfts bort från det stöd som lantbrukaren tidigare var berättigad till. Det finns en risk att dessa betesmarker – på grund av det nya stödsystemet – blir för olönsamma och därför tas ur bruk.

Skapa ömsesidigt förtroende

För att ett projekt ska bli lyckat behöver projektledaren ha någon eller några i bygden som är engagerade för projektets mål och som har de boendes öra och förtroende. Då kommer projektledaren att kunna fungera som bollplank. Om det inte finns någon eller några engagerade lantbrukare, kommer alltför mycket kraft att läggas på att engagera folk i bygden vilket tar för mycket tid från det konkreta arbetet ute i fält.

För att naturvårdsnyttan ska bestå över lång tid, måste projektet dessutom inkludera jordbruksföretagens ekonomi i arbetet. Om inte jordbruksföretaget har en sund ekonomi, är risken överhängande att lantbruksnäringen överges för annan, mer ekonomiskt lönsam verksamhet och då växer naturbetesmarkerna igen.



RYNO ANDERSSON,
lantbrukare i biosfärområdet
Östra Vätterbranterna

I Östra Vätterbranterna blev stängslingsbidragen ett bevis för att naturvårdsidan såg ett värde i brukandet.

”Stängslingsbidragen betydde mycket rent psykologiskt”, säger Ryno Andersson.

”I flera fall kom också stängslingsbidraget att bli en dörröppnare för djupare samarbete. För oss markägare blev det en första positiv kontakt med naturvårdens organisationer och myndigheter, som öppnade för fortsatt dialog och därmed också för att använda hela verktygslådan av stöd och åtgärder för att kombinera brukande och naturvård på fastigheten.”

Ur Olsson, R. 2012

Ett exempel på hur man genom ett långsiktigt samarbete skapat förtroende mellan olika parter är projektet ”Östra Vätterbranterna” som har lett fram till bildandet av ett Biosfärområde. Samma process har nyligen påbörjats i Vindelälvens dalgång, bland annat som ett resultat av många års samverkan inom projektet ”Vindelälvens Naturbeten”.

I rapporten ”Miljöåtgärder i samverkan” finns det fem goda exempel på lyckade projekt som skapat ömsesidigt förtroende mellan projektens olika parter (*Ljung, M & Nordström-Källström, H. 2013*). Några av dessa fem är naturbetesprojekt där WWF har varit engagerad. I ”Östra Vätterbranterna”, har WWF delfinansierat både projektledare och praktiska åtgärder i landskapet. Projektet ”Vindelälvens Naturbeten” initierades av WWF och samfinansierades med länsstyrelsen. Dessutom har WWF medverkat som delfinansiär i projektet ”Levande eklandskap” (*Länsstyrelsen Östergötland, 2007*).

Projekt på landskapsnivå

Den biologiska mångfalden minskar när fragmenteringen av landskapen ökar. Det är därför av stor betydelse att arbeta på landskapsnivå för att motverka fragmentering. Det är inte bra att enbart se till en enskild beteshage som måste få fortsatt bete.

I stället måste man ha fokus på hela landskapet. I möjligaste mån måste man försöka hjälpa lantbrukare att få tillgång till både betesmarker och åkermark som ligger nära varandra. Det kan innebära att naturbetesmarker restaureras eller att betesmarker kan övertas av en aktiv lantbrukare i samband med att någon annan avvecklar sin verksamhet. Ibland finns det inte någon lokal lantbrukare att tillgå. Då kan någon lantbrukare som driver sin verksamhet baserad på betesdjur, så kallad naturvårds-entreprenör, och som har en större besättning beta marker långt bort från gården vara ett bra komplement till lokala lantbrukare. Då är ofta den dagliga tillsynen av djuren en viktig fråga att lösa.

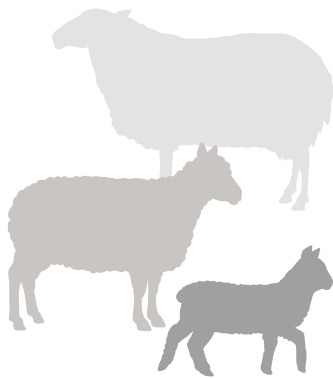
Det blir allt mer vanligt att myndigheterna genomför en så kallad offentlig upphandling av betestjänster. Ett problem – betesuppdraget – blir då löst för stunden till ett lågt pris. Konsekvensen av detta kan tyvärr bli negativ på grund av att den lantbrukare som inte kan konkurrera med ett tillräckligt lågt pris går miste om nödvändiga betesmarker och kanske måste sluta med djurhållningen för att den kort-siktigt inte bär sina kostnader. Då blir andra naturbeten utan betesdjur, något som visar hur viktigt det är att ha ett landskapsperspektiv.



Ingemar Johansson, projektledare för Vindelälvens naturbeten med lantbrukarparet Grundström i Ammarnäs, Lappland (ovan).

Magnus Martinsson, engagerad projektledare på Gotland, visar upp ett resultat av betets påverkan på svampfloran – toppmurklor (till höger).





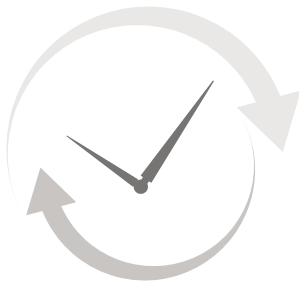
Välj samarbetspartner med samma målbild

Det är viktigt att alla i projekten arbetar mot samma mål för att inte arbetet ska resultera i förvirring. I samtliga projekt har WWF samarbetat med organisationer som haft samma målbild. Resultatinriktade projekt har gett mångsidiga resultat. "Lite snack och mycket verkstad" har varit genomgående för alla projekten. Som fristående frivillig naturvårds- och miljöorganisation har WWF kunnat fungera som katalysator i många projekt.

Ett konkret mål har till exempel varit att öka antalet betesdjur på naturbetesmarkerna inom ett geografiskt område. Ett av många exempel är arbetet i östra Vätternbranten där WWF bidrog med delfinansiering av stängsel för att visa på viljan till konkreta åtgärder som var positiva för lantbrukarna. Det skapade förtroende för projektet och bidrog starkt till att projektet som helhet blev mycket lyckat.

10-15 ÅR

ETT OMTAG EFTER 10-15 ÅR
BRUKAR VARA NÖDVÄNDIGT



Omtag efter 10 till 15 år

Mycket händer under ett decennium. Lantbrukaren blir äldre, får förändrade familjeförhållanden, sjukdom kan stöta till, ork och lust kan minska. Några slutar eller måste trappa ner. Konsekvenserna för landskapet och bygden blir mycket stora när en lantbrukare slutar jämfört med utövare inom de flesta andra yrkeskategorier. Åkrar och betesmarker växer igen när ett aktivt brukande upphör.

Uppnådda segrar varar därför inte för evigt. Efter ett genomfört projekt finns ofta ett stort behov av omtag efter 10-15 år.



År 1992 fanns 576 000 hektar betesmark och den har sedan dess minskat till 450 000 hektar. Med dagens antal nötkreatur borde således nästan alla betesmarker som var brukade 1992 åter tas i bruk.

HUR ARBETET DRIVS VIDARE

Under 25 års arbete i ett stort antal projekt spridda över Sverige har mycket kunskap och erfarenheter kommit fram. Utifrån dessa erfarenheter kan ett antal rekommendationer ges för varför arbetet med naturbetesmarker är viktigt och hur det kan drivas vidare.



Extrainsomster som naturvårdsentreprenör drygar ut kassan för djurhållaren.

Mer naturbetesmark

Fokusering på värdefulla betesmarker är nödvändig och samordning av resurserna måste stärkas för att få ut mycket naturnytta för varje satsad krona.

Bete på naturbeten har flera fördelar jämfört med att djuren betar på gödslade vallar. Naturbetesmarkerna kan inte användas som åkrar och konkurrerar alltså inte om arealer för odling av spannmål eller andra grödor. Naturbetesmarkerna är i princip koldioxidneutrala till skillnad från betesvallar som plöjs och gödglas. Naturbetesmarkerna släpper inte heller ifrån sig kväve eller fosfor i den utsträckning som vallar gör.

Flytta köttdjur och sinkor från gödslade vallar till naturbetesmarker

Nötkreatur har ända sedan förhistorisk tid betat utmarkerna, det vill säga markområden utanför inhägnade åkrar och ängar. Under en mycket kort tidsperiod har djuren gått på inhägnade betesvallar. Det är dags att åter flytta ut en större del av nötkreaturen på naturbetesmarkerna eftersom detta är ett effektivt sätt att nå miljö kvalitetsmålen för odlingslandskapet.

Trots landsbygdsprogrammets ekonomiska bidrag till naturbetesmarkerna har arealerna mellan åren 2005 och 2013 minskat med cirka 70 000 hektar. WWFs projekt har starkt bidragit till att begränsa minskningen.

Det är inte realistiskt att mjölkkor kommer att beta på naturbetesmarker. Även i fortsättningen kommer de att beta gödslade vallar. Tjurarna från dessa besättningar föds ofta upp intensivt och lever sina korta liv på stall och kommer inte heller ut på naturbeten. Om tjurkalvarna kastreras kan de även beta på naturbeten som ungdjur. Am- och dikor är mycket lämpliga betesdjur på naturbetesmarker samt alla ungdjur och kalvar från dikorna. Detsamma gäller hondjuren, kvigorna, till mjölkkorerna.

Även i framtiden behövs en pådrivande part som till exempel WWF för att rädda och utveckla den biologiska mångfalden i odlingslandskapet. Mångåriga samarbeten med stabila partners är nödvändiga för att behålla hög trovärdighet hos brukarna.

ÅR 1992

FANNS 576 000 HEKTAR
BETESMARK SOM SEDAN
DESS MINSKAT TILL
450 000 HEKTAR

Hur många hektar naturbetesmark kan betas?

Det går att beräkna hur många nötkreatur som teoretiskt kan beta naturbetesmarker. Följande beräkning kan ge en uppfattning om hur stor areal naturbetesmarker som skulle kunna betas och därmed kunna producera stora biologiska värden. I dag kan cirka 680 000 nötkreatur beta naturbetesmarker i Sverige, mjölkkor och tjurar undantagna (se tabell nästa sida). Om beläggningen beräknas till ett djur per hektar borde 550 000 hektar naturbetesmark kunna betas. Våtmarker kräver fler betesdjur och alvarmark färre. Årskalvar betar ungefär hälften så mycket som ett vuxet djur.

År 1992 fanns 576 000 hektar betesmark och den har sedan dess minskat till 450 000 hektar. Med dagens antal nötkreatur borde således nästan alla betesmarker som var brukade 1992 åter tas i bruk. Med en ambitiös politik, borde dessutom stora arealer som tidigare övergivits som naturbetesmark kunna restaureras och åter tas i bruk för bete.

Verkligheten ser dock annorlunda ut. Under perioden 2005–2011 upphörde betet på 67 000 hektar (*Jordbruksverket, 2011*). Det finns därför mycket stort behov av att göra nya satsningar för att inte naturbetesmarkerna ska minska ännu mer.



MALIN KARLSSON, biolog på naturvårdsenheten, Länsstyrelsen Västerbotten

”Vindelälvens Naturbeten var ett viktigt projekt på många sätt för såväl inblandade jordbrukare längs älven som för andra naturbetesbönder i norr. Märkningen av köttet satte tydligt fokus på det lokala jordbrukets goda miljönytta. De betande djuren och uppöppnade vyerna i byarna blev synliga och uppskattade av många på såväl gårds- som myndighetsnivå. Nätverk och samarbeten utvecklades och lever kvar än i dag.

Ett ökat intresse för rådgivning kring och bidrag för skötsel och restaurering av naturbetesmarker spred sig över hela länet och märks ännu av. Det har möjliggjort långsiktig skötsel inte bara av markerna längs Vindelälven utan även annan värdefull, ibland även skyddad, natur som tidigare stått utan skötsel.

På artnivå är det framför allt fågellivet som vi vet har reagerat positivt. Rapporter om att fjällgäss åter syns på Ammarnäsdeltat och om brushannar häckar på strandängarna i Umedeltat ger gott hopp i tider när miljömålsresultaten lyser röda.

Allra roligast är nog ändå att se hur konsumentintresset stadigt ökar och att de delaktiga bönderna fortsatt satsar på produktion av naturbeteskött såväl tillsammans i den ekonomiska föreningen som var för sig på de egna gårdarna med gårdskött, gårdsbutiker och liknande.”

Anpassa skötsel efter vissa arters behov

Insekter som vilda bin och fjärilar är beroende av lämpliga uppehållsplatser som är rika på nektarväxter. Fjärilar behöver dessutom tillgång till värdväxter som deras larver ska äta av. Om man är intresserad av att utveckla dessa biotoper, måste restaureringen göras med större precision, så att kunskap och skötsel anpassas till insekternas livscyklar, till exempel genom ett senarelagt bete. (Se sidan 48 ”Mnemosynefjäril i Roslagen”).

Moderna ligghallar

Omoderna och tungarbetade ligghallar är en orsak till att unga inte söker sig till lantbruksnäringen och uppfödning av betesdjur. Det behövs ett kraftfullt ekonomiskt stöd till om- och nybyggnation av ligghallar med tillhörande gödselanläggningar samt olika typer av rådgivning så att investeringarna blir så effektiva som möjligt.

Utveckla nätverk för naturvårdsentreprenörer

Arbetet som lantbrukare är ofta ensamt med få kontakter och få samarbeten mellan lantbrukare. Det medför problem vid sjukdom eller andra skador. Man bör därför bygga upp nätverk för lantbrukare, med speciell satsning på unga lantbrukare. Det är angeläget att stimulera lantbrukare till ökad samverkan för utbyte av erfarenheter, samarbeten kring maskinparker och arbetsbyten.

TABELL 4: Fördelning mellan mjölkkor och köttkor 2013

| Typ av nötkreatur | Antal |
|---------------------------|------------------|
| Mjölkkor | 346 000 |
| Köttkor | 175 000 |
| Kvigor, tjurar och stutar | 452 000 |
| Kalvar under 1 år | 469 000 |
| Summa | 1 442 000 |

Källa: Jordbruksverket, 2013b

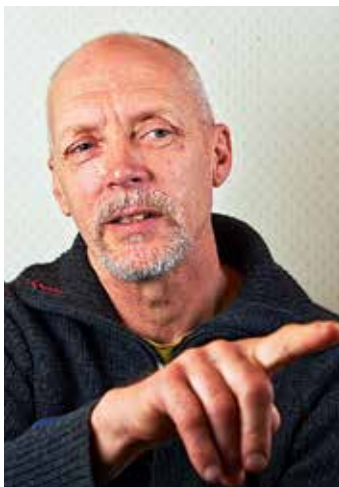
TABELL 5: Antal nötkreatur som skulle kunna beta på naturbetesmarker

| Typ av nötkreatur | Antal |
|-----------------------|----------------|
| Kötttdjur | 175 000 |
| Kalvar från kötttdjur | 159 000 |
| Kvigor | 302 000 |
| Kastrerade tjurar | 51 000 |
| SUMMA | 687 000 |

Källa: Jordbruksverket, 2013b



I dag kan cirka 687 000 nötkreatur beta naturbetesmarker i Sverige, mjölkkor och tjurar undantagna.



CLAES HELLSTEN,
projektledare,
Östra Vätterbranterna

”Det finns många olika exempel på hur ett relativt litet bidrag från WWF har gett gott resultat i slutändan. Strax söder om Gränna finns en ekhage som var kraftigt igenväxt. Markägaren var inte särskilt intresserad av det projekt som bedrevs i Östra Vätterbranterna och hade inte så positiva erfarenheter av myndigheter. Han erbjöds ett bidrag från WWF till stängsel på 10 000 kronor om hagen restaurerades.

Det blev upptakten till ett nära samarbete mellan honom och projektet. Skogsstyrelsen skrev ett naturvårdsavtal som gav honom 80 000 kronor. Dessutom restaurerades hagen med hjälp av arbetsförmedlingen och kommunens satsning på personer som stått utanför arbetsmarknaden en längre tid, så kallade gröna jobb, till en kostnad av omkring 100 000 kronor och ett uttag av energived för 85 000 kronor.

Efter restaureringen ger hagen bete för 5–8 amkor och en miljöersättning på 30 000 kronor per år.

Dessutom används hagen av Grännabor som numera promenerar här, med utsikt över Vättern och bland många fristående ekar med höga biologiska värden.”

Utbildning av entreprenörer i naturvård

Det finns redan verksamma lantbrukare som visar intresse av att förändra och bredda sina företag och exempelvis ta uppdrag som naturvårdande lantbruksentreprenörer. Detta ger naturligtvis möjlighet att öka inkomsterna genom de stöd som finns inom ramen för EUs gemensamma jordbrukspolitik. Det bör därför skapas olika typer av utbildningar/kurser för intresserade lantbrukare som behandlar naturvård på landskapsnivå.

Öka kunskapen om naturbeteskött

Öka spårbarheten av produkterna genom certifiering för att kunna erbjuda en både närproducerad och miljövänlig vara. Detta ger en tydlig koppling mellan gården, lantbrukaren och kunden.

Underlätta för små producenter av naturbeteskött att delta i offentlig upphandling. Stötta små livsmedelsproducenter så att även de kan komma in på den offentliga marknaden. Finansieringen av sådana projekt måste även fortsättningsvis ges via Jordbruksverket och EUs stödssystem.



Den traditionella mjölkgården är tungarbetad jämfört med moderna ligghallar med frigång.

WWFs övergripande mål

WWF har som övergripande målsättning att skydda jordens biologiska mångfald, bidra till ett uthålligt nyttjande av de förnybara naturresurserna och minska en slösaktig användning av jordens resurser i övrigt.

Som ett led i det arbetet har WWF under mer än 25 år gett stöd till ett stort antal projekt med målsättning att bevara och utveckla den biologiska mångfalden i odlingslandskapet. Projekten har genomförts på ett flertal platser i Sverige men även i de baltiska länderna och i ryska Karelen. Det har skett genom olika former av stöd direkt till restaureringar av naturbetesmarker eller genom att skapa ekonomiska förutsättningar för lantbrukare att utveckla sina lantbruk med betesdjur.



Raningsmarkerna i Ammarnäs-deltat betas i dag och här rastar många flyttande arktiska fåglar, bland andra fjällgås.

PROJEKT NATURBETES- MARKER

Nedan följer korta presentationer av flertalet projekt som bedrivits i olika delar av landet. I många fall har projekten avlöst varandra men beskrivs här som en helhet. Inom projektet Naturbetesmarker erbjöds lantbrukare samarbete med WWF, Skanek, Farmek och ICA-handlarna. Samarbetet skulle göra det mer lönsamt att föda upp köttdjur på naturbetesmarker och på så sätt kunna uppnå de mål som sattes upp för projektet.



Salepsrot, *Anacamptis pyramidalis*, finns bara på Öland och Gotland där den bland annat påträffas på kustnära betade gräsmarker.

År 1999 inledde ICA och WWF sitt samarbete inom projektet Naturbetesmarker, där WWF skulle svara för att:

- minst 20 000 hektar naturbetesmarker skulle få förstärkt hävd
- minst 5 000 hektar naturbetesmarker, som bedömdes kunna återfå höga biologiska värden, skulle restaureras samt
- typiska hävdgynnade arter skulle öka.

En förutsättning för att uppnå de uppsatta målen var att antalet betesdjur på naturbetesmarkerna ökade.

Projektet Naturbetesmarker var främst inriktat på betesmarker med höga naturvärden. För att kunna välja ut och bevara de mest skyddsvärda områdena utgick WWF från Naturvårdsverkets Ängs- och hagmarksinventering och hade regelbundna kontakter med länsstyrelserna runt om i landet. Sedan värdefulla områden hade identifierats kontaktades markägaren, som erbjöds hjälp och kunskap i utbyte mot ett femårigt avtal om att upplåta den värdefulla marken som naturbete. Det hände också att intresserade markägare tog kontakt med WWF. Resultatet blev att WWF kunde skriva kontrakt med 206 djurhållare och 18 712 hektar värdefulla marker restaurerades eller fick förstärkt hävd. En stor del av de restaurerade naturbetesmarkerna finns på Öland och Gotland, 6 936 hektar respektive 6 843 hektar.

Projekt Naturbetesmarker har stått för övergripande samordning och deltagit i projektledningen för de flesta regionala naturbetesprojekten. Genom att samarbeta inom ett stort antal projekt har de mål som sattes upp i början av samarbetet mellan WWF och ICA blivit mer än väl uppfyllda. Samarbetet med ICA blev också den ekonomiska ryggraden för WWFs engagemang i arbetet med de svenska naturbetesmarkerna.

206 DJURHÅLLARE

SKREV KONTRAKT MED
WWF OCH 10 000-TALS
HEKTAR VÄRDEFULLA
MARKER RESTAURERADES



Naturbetesmarken på Eke, Gotland, är ett av de största områdena med omkring 1 000 hektar.



Humleblomster, *Geum rivale*, är vanlig på ängs- och naturbetesmarker. Som namnet indikerar besöks den ofta av nektar- och pollensökande humlor.



Dyngfluga,
Scatophaga stercoraria



Kamjordstjärna,
Geastrum pectinatum

Inventering av hävdgynnade kärlväxter

Mellan 2001 och 2004 inventerades och restaurerades elva områden inom WWFs projekt Naturbetesmarker: på Öland (2 st), i Småland (2 st), i Östergötland (1 st), i Närke (3 st) och i Uppland (3 st). De växtarter som identifierades som miljöindikatorer noterades och när studien hade avslutats, jämfördes värdena för att utvärdera om arterna hade minskat eller ökat. De inventerade markerna var av mycket olika karaktär, allt ifrån strandäng till alvar, men genomgående var resultatet att de arter som är gynnade av bete hade ökat.

Som en direkt effekt av restaureringarna har arter som kärstjärnblomma, kärstistel, ältranunkel, brunskära, kärddunört och äkta förgätmigej ökat på de inventerade strandängarna. I hagmarker har solvända, äkta johannesört, svartkämpar, flentimotej, liten blåklocka, luddkrissla, ärenpris, smultron och hagfibblor ökat, men även gullviva, smörboll, ängsvädd och nattviol. För att se de långsiktiga effekterna skulle dock inventeringarna behöva följas upp.



Majviva, *Primula farinosa*, tydligt betespåverkad med korta stjälkar.



Slättergräsfjäril, *Maniola jurtina*, på getväppling, *Anthyllis vulneraria*.



Jungfrulin,
Polygala vulgaris



Gullviva,
Primula veris

Ett potpurri av några av de arter som man kan finna på naturbetesmarkerna. Efter restaurering och inventering visade sig resultatet vara att de arter som var gynnade av bete hade ökat.

Strandängar och våtmarksfåglar

Restaurering av strandängar innebär ofta att träd och buskar huggs bort och att startuvor fräses ned så att marken i stort sett blir slät. Det innebär att de busklevande fågelarterna minskar i antal. De arter som däremot ökar, är de våtmarksarter som minskar i Sverige. En studie i femton restaurerade strandängar i södra och mellersta Sverige visade att tofsvipa, storspov, rödbena, sånglärka och gulärkla ökade efter restaurering (*Gustafson, T. 2006*).

Fågelinventeringar har genomförts i Hjälstaviken, där man konstaterade att redan året efter restaureringar av strandängarna hade både antalet arter och individer ökat (*Westin, P. 2010*). Samma tendens har beskrivits från inventeringar i Svartådalen, Tysslingen, Fyrisån och Kristianstads vattenrike. Riktade fågelinventeringar har även genomförts utmed Vindelälven i samband med restaureringar. Även här är det arter som är knutna till öppna strandängar som gynnas, till exempel tofsvipa, storspov, gulärkla, rödbena och sånglärka medan busklevande tättingar minskar i antal (*Jong, A. 2014*).



Bröderna Stefan och Torbjörn Eriksson är mycket engagerade lantbrukare inom projekt "Naturbeten i Närke".

De har varit drivande med att knyta ihop och engagera andra lantbrukare och sett till att naturbetesköttet nått ut till affärerna. År 1999 fick de Sveriges Ornitologiska Förenings och LRFs naturvårdspris Guldspöven.

De levererar själva prima kött som betat bland annat vid sjön Tysslingens stränder. Örebro kommun köper numera mycket lokalt producerat kött till bland annat skolor och äldreboenden.

Inom ramen för naturbetesprojektet har fyra ligghallar byggts och 1 227 hektar betesmarker restaurerats eller fått förstärkt hävd. Ett femtiotal lantbrukare har på olika sätt deltagit i projekten.

Kostchef Bo Carlsson, Örebro kommun (3:a från vänster), inkluderade lokalproducerat naturbeteskött i de kommunala måltiderna på skolor och inom äldreboenden.

NÄRKE – Första projektet i Kvismaren

Det första projektet inom ramen för WWFs nya strategin i början av 1990-talet var restaureringen av en del av östra Kvismaren i Närke i samarbete med länsstyrelsen i Örebro län. Där hade Stefan Thorssell utvecklat idéer om att kunna sköta våtmarker med hjälp av betande nötkreatur och samtidigt kunna producera kött av hög kvalitet som gav mer betalning till lantbrukaren, det vill säga naturbeteskött.

Sedan projektstarten har WWF bidragit med finansiellt stöd till flera olika projekt i samarbete med Örebro kommun. Restaurering av Oset, Rynningeviken och Tysslingen är några av de mer framträdande exemplen.

Naturbeten i Närke

Projektet "Naturbeten i Närke" inleddes år 2002 tillsammans med länsstyrelsen och Örebro kommun. Målet var att restaurera och öka betet i några av landskapets viktigaste fågelsjöar och samtidigt skapa förutsättningar för att några naturreservat i Bergslagen kunde betas. Tack vare medfinansiering av ligghallar och omfattande restaureringar av olika slag av naturbetesmark har antalet betesdjur kunnat utökas.

Inom ramen för dessa projekt har fyra ligghallar byggts och 1 227 hektar betesmarker restaurerats eller fått förstärkt hävd. Ett femtiotal lantbrukare har på olika sätt deltagit i projekten (*Jennersten & Borgegård, 2011; Jennersten et.al. 2012*).

Offentlig upphandling av naturbeteskött

Försäljning av naturbeteskött till skolor och äldreboenden i Örebro kommun startade 2005 och har utökats till Kumla och Lindesbergs kommuner. Projektet har varit mycket framgångsrikt och låtit tala om sig i både politiska kretsar och i naturvårdskretsar. Många av de idéer och resultat som skapats genom åren inom projektet har kommit andra projekt till del, bland annat genom omfattande studiebesök. Så har till exempel arbetet med att skapa långsiktigt hållbara jordbruk i Östersjöområdet kunnat ta del av många av erfarenheterna från naturbeten i Närke.

Våtmarksslätter

Ett annat delprojekt var att ta fram metoder för våtmarksslätter och därefter få en praktisk användning av det skördade våtmarkshöet. Olika försök har genomförts för att få till stånd en hel produktionskedja, från slätter till färdig biogas till Örebros stadsbussar. Projektet har starkt medverkat till att Örebro kommun och länsstyrelsen i dag aktivt arbetar med att utnyttja våtmarksgräs till bioenergi och därmed minska övergödningen i sjöar och vattendrag.





Den här ängsladan är en av Söderbodas cirka 60 ängslador på Gräsö, Uppland.



Långhornsbi, *Eucera longicornis*, hane som besöker tjärblomster, *Lychnis viscaria*.



Camping vid eken i en av projektet restaurerad naturbetesmark. Boda, Roslagen, Uppland

Till 2013 har projekt Roslagshagar direkt medverkat till att 2 390 hektar naturbetesmarker restaurerats eller fått förstärkt hävd. Områdena utgörs främst av träd bärande hagar, strandängar, skogsbeten med rik kalkbarrskog och några slätterängar.

Roslagen, Uppland

Ett av de allra tidigaste naturbetesprojekten inleddes i samarbete mellan Upplandsstiftelsen och WWF i början av 1990-talet. Under de första åren koncentrerades arbetet till Gräsö i Roslagen, där höga naturvärden började gå förlorade på grund av minskad djurhållning och allt färre jordbruk med nötkreatur. Landskapet på Gräsö har mycket höga naturvärden och en tydlig struktur av äldre jordbruksbygd. Lantbrukare på ön intervjuades och fick berätta om sin aktuella verksamhet och hur de såg på framtiden för sina jordbruk. En översiktlig plan för landskapsvård skrevs 1993. Därefter genomfördes fördjupade utredningar och förslag på restaureringar av olika landskapsavsnitt under åren 1994–1996. Dessa planer genomfördes senare i samarbete med djurhållare och markägare. Tack vare Arbetsförmedlingens Gröna jobb kunde ytterligare restaureringar genomföras samtidigt som tidigare arbetslösa fick en meningsfull sysselsättning.

För att på längre sikt kunna vårda kulturlandskapet på Gräsö bildades stiftelsen Gräsöfonden år 1995 av Upplandsstiftelsen och Östhammars kommun. I fondens styrelse ingår även representanter från LRF och flera föreningar på ön. Fonden stödjer verksamhet som bevarar och utvecklar betes-, ängs- och åkermarker samt skapar förståelse för odlingslandskapets natur- och kulturvärden. Gräsöfonden har sedan starten fått externa medel för att driva nya projekt. En uppskattad verksamhet är utlåning av slätterbalkar så att markägare runt om på ön kan sköta artrika ängsmarker.

Samarbetet mellan Upplandsstiftelsen och WWF har därefter utvecklats till att omfatta bland andra storprojekten Roslagshagar och Mälarhagar.

Roslagshagar, Uppland

År 2001 startade Upplandsstiftelsen och Världsnaturfonden WWF "Projekt Roslagshagar" för att värna om naturbetesmarkerna i östra Uppland. Liksom med de andra projekten bygger metodiken på restaurering av biologiskt värdefulla ängs- och hagmarker och förutsätter ett nära samarbete med mark- och djurägare. Restaureringarna har föregåtts av inventeringar av mer än fem tusen hektar igenväxande ängs- och hagmarker. Genom att erbjuda ersättning för stängsling av marker med höga biologiska värden, har många nya marker börjat betas.

För andra särskilt värdefulla marker och områden med hotade arter har projektet sökt externa medel för att finansiera omfattande restaureringar, främst från "Landsbygdsprogrammet" eller från "Åtgärdsprogrammet för hotade arter". Projektet har arbetat med mark- och djurförmedling samt köpt in utrustning som kärror för djurtransporter, bergborr och minislätterbalkar för gratis utlåning till dem som sköter naturbetesmarker i området.

Genom att anordna kurser, studieresor, bymöten och enskild rådgivning, har mark- och djurägare fått bättre kunskap om skötsel och restaurering av sina marker. Faktablad med tips och råd och skrifter om områdets speciella naturvärden är några exempel på informationsmaterial som tagits fram inom projektet.

Upplandsstiftelsens förmåga att få in externa medel har hela tiden drivit arbetet framåt. Till exempel har ett samarbete med länsstyrelsen i Uppsala och Naturvårdsverket gjort att 7 nya ligghallar byggts. Dessa ligghallar härbärger 424 nötkreatur och 40 tackor, vilka i sin tur betar 720 hektar naturbetesmarker. Projektet har finansierats via en mängd delprojekt, som EU LIFE-Nature och flera Interreg-projekt, samt genom statens satsning på lokala naturvårdsprojekt (LONA).

Till 2013 har projekt Roslagshagar direkt medverkat till att 2 390 hektar naturbetesmarker restaurerats eller fått förstärkt hävd. Områdena utgörs främst av träd bärande hagar, ofta med gamla hamlade träd, strandängar, främst havsstrandängar, skogsbeten bestående av rik kalkbarrskog och några slätterängar. 242 lantbrukare och markägare har deltagit i projektets aktiviteter och/eller restaurering av marker (Hofflin, M. 2012; Jennersten & Borgegård, 2011; Jennersten et.al. 2012).



Inventeraren Jan-Olov Björklund visar upp ett av fynden vid inventeringen, en mnemosynefjäril i Roslagen, Uppland, som sedan släpptes.

**800
PROCENT**

**HAR ANTALET FJÄRILAR
ÖKAT MED – FRÅN 70 TILL
NÄRMARE 600 ÅR 2011**



Mnemosynefjäril i Roslagen

Mnemosynefjärilen är en stor dagfjäril som i Sverige bara är känd från Blekinges kustland, Indalsälvens delta och Upplandskusten. Arten är starkt hotad – ”EN” på nationella rödlistan – och ingår i Åtgärdsprogram för hotade arter. Under de senaste 40 åren har fjärilen minskat kraftigt och förekommer nu i små bestånd i fragmenterade, och i många fall små och igenväxande markområden. Livsmiljön är mosaikartade ängs- och hagmarker i anslutning till skogsbrunn med lövträd och/eller buskage med riklig förekomst av nunneörter. Fjärilens larver är helt knutna till värdväxten nunneört. En högvuxen ängsmarksvegetation med blommor rika på nektar är också viktiga för den färdigtvecklade fjärilen. Både larven och fjärilen vill ha vindskyddade och soliga platser. Fjärilen tål inte hårt eller tidigt bete, men inte heller igenväxning. Eftersom värdväxten nunneört hotas av igenväxning, är någon slags hävd nödvändig.

Upplandsstiftelsen har under många år arbetat med fjärilsinventeringar vid Upplandskusten. Under år 2004 inventerades tidigare noterade lokaler för mnemosynefjärilen i Östhammars kommun, och då återfanns den endast på 5 av tidigare 12 platser (från 1985/1986). Flera lokaler var ohävdade och under stark igenväxning. Upplandsstiftelsen startade då ett samarbete med länsstyrelsen för att förbättra mnemosynefjärilens livsmiljöer i Östhammars kommun. Tillsammans med lokala mark- och djurägare restaureras befintliga och närliggande lämpliga lokaler för arten. Restaureringar har genomförts med särskild hänsyn till mnemosynefjärilen på 15 delområden omfattande runt 140 hektar. För att få till lå i vindutsatta områden, och skydd för ägg och puppor, sparades många dungar, buskar och trädbuketter.

Nötkreatur får beta sent på säsongen under sensommaren när fjärilarna undviker områden med betesdjur under sin flyttid i juni. För att stärka fjärilens möjligheter till spridning, har parade honor flyttats till fem platser där arten tidigare förekommit. På två av dessa platser har fjärilen etablerat sig. Insatserna har resulterat i att mnemosynefjärilen avsevärt ökat i antal och även spridit sig till större områden. Antalet fjärilar har ökat med 800 procent, från så få som 70 individer år 2004 till närmare 600 år 2011.

Uppföljning av restaureringar i Roslagen

Under en femtonårsperiod har ett stort antal restaureringar av naturbeten genomförts i Roslagen. För att utvärdera resultaten har fjärilsfaunan och dess värdväxter inventerats. Naturbetesmarkerna delades in i tre grupper:

1. Områden där restaurering och skötsel genomförts med hänsyn till fjärilsfaunan
2. Igenväxande hagar som inte restaurerats eller betas
3. Restaurering utan speciell hänsyn tagen till fjärilsfaunan kombinerad med tidigt bete.

De områden som restaurerats enligt punkt 1 och därefter sköttes med slåtter eller sent betessläpp visades en positiv utveckling för fjärilarna. Grupp 2 visade negativ utveckling för dessa arter medan områden i grupp 3, som restaurerats utan speciell hänsyn tagen till fjärilsfaunan, inte visade någon uppgång för fjärilarna. En slutsats är att om man är intresserad av att utveckla fjärilsfaunan, måste restaureringen göras med större precision och kunskap samtidigt som skötseln anpassas till fjärilarnas livscyklar, till exempel genom bete sent på säsongen.



Ungdjur betar på landhöjningsmark. Söderboda, Gräsö, Uppland

Besök med rådgivning har gjorts på ett sextiototal gårdar, varav omkring femtio har fått utförligare skötsel- och restaureringsplaner. Så här ser en betad hassellund vid sjön Valloxen i Uppland ut.



Mälarhagar, Uppland

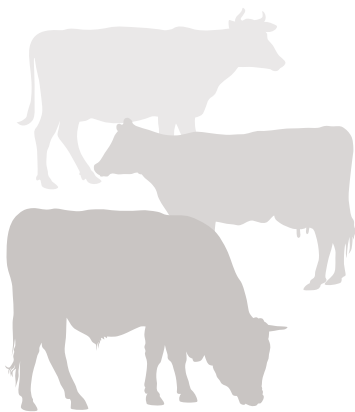
Syftet med projekt Mälarhagar var att bevara den biologiska mångfalden genom att öka arealen välhävdade naturbetesmarker i Mälardalen i Uppsala län samt att skapa en långsiktigt hållbar skötsel genom produktion av naturbeteskött på markerna. Projektets tyngdpunkt låg på att restaurera biologiskt värdefulla ekbackar och strandängar med närhet till Mälaren.

Arbetet inleddes 1998 och pågick till år 2004. Inom projektets ram restaurerades 1 382 hektar varav 25 procent av arealen var strandängar och 44 procent bestod av naturbetesmarker med stor andel träd av olika slag. Ungefär hälften av restaureringarna finansierades direkt av projektet. Den andra hälften utfördes av brukarna själva med hjälp av erhållen restaurerings- och skötselplan.

Besök med rådgivning har gjorts på ett sextiototal gårdar, varav omkring femtio har fått utförligare skötsel- och restaureringsplaner. Genom att restaurera naturbetesmarker har djur kunnat flyttas från åkermarksbete till värdefulla naturbeten och uppfödarna har fått bättre ekonomi i djurhållningen. På omkring 15 gårdar har det inte funnits tillräckligt många betande djur och till de gårdarna har betesdjur förmedlats.

Projektet var ett samarbete mellan Upplandsstiftelsen, Världsnaturfonden WWF, Lantbrukarnas Riksförbund (lokalt), Farmek (Swedish Meats) och ICA-handlarna med Anders Häggström som projektledare. Upplandsstiftelsen samordnade projektet och arbetade med planering, rådgivningar, restaureringsplaner och utbildning. WWF finansierade stängselmaterial och bortfräsning av tuvor. Träd och buskar avverkades och röjdes i samarbete med Mellanskog som också såg till att uttaget virke och flis kunde säljas och därmed bidra med finansiering av åtgärderna. Totalt har projektet kostat omkring 5 miljoner kronor. Externa medel från Landsbygdsprogrammet, Landstingets miljömedel, Enköpings kommun samt EUs socialfond Mål 3 har utgjort cirka 35 procent av budgeten.

Inom projektet genomfördes även marknadsundersökningar för att se om det fanns något intresse hos livsmedelshandlare att sälja naturbeteskött i Uppland och Stockholmsområdet. Resultatet var positivt och snart bildade köttproducenterna utvecklingsgrupper som hade som mål att föda upp köttdjur på naturbetesmarker. Ett utbildningsprogram, "Diplomerad producent av naturbeteskött", genomfördes och behandlade såväl naturvård med artkunskap och skötsel och restaurering av betesmarker, som betesplanering, produktionsmodeller med raser, slaktmognadsbedömning och marknadsutbildning.



Genom att restaurera naturbetesmarker har djur kunnat flyttas från åkermarksbete till värdefulla naturbeten och uppfödarna har fått bättre ekonomi i djurhållningen. På omkring 15 gårdar har det inte funnits tillräckligt många betande djur och till de gårdarna har betesdjur förmedlats.



Blommande fackelblomster från Enköpingstrakten och kungsängslilja (nedan) från Kungsängen i Uppsala lyser upp landskapet.



Utbildningen bedrevs separat i tre utvecklingsgrupper med sju träffar vardera samt med fem gemensamma träffar. Totalt deltog representanter från 80 gårdar i utbildningen. Efter utbildningen gick ett antal producenter från Mälardalen samman för produktion av naturbeteskött som lanserades som ”Mälärhagskött”.

Projektet har även hållit seminarier, föredrag, fältvandringar och studieresor om restaurering, naturvård och naturbeteskött för tjänstemän och politiker på länsstyrelser, kommuner, Naturvårdsverket och Jordbruksverket, samt hushållnings-sällskap, naturvårdskonsulter, föreningar, studenter, detaljhandeln, konsumenter och Kocklandslaget. Informationsmaterial samt broschyrer om Mälärhagskött har tagits fram. En uppföljning av restaurerade marker inom projektet utfördes under 2011–2012, och denna visar att 95 procent av markerna fortfarande betas, vilket får anses som ett mycket lyckat resultat.

Våtmarksundersökningar vid Kungsängen

Uppsala Kungsäng söder om Uppsala har studerats sedan 1940. En uppföljning av vegetationen gjordes 1980 och finns utförligt analyserad i en avhandling (Zhang, L. 1983). Efter att omfattande restaureringsåtgärder genomförts, bland annat genom bortfräsning av starrtuvor, inventerade Zhang resultatet av utförda åtgärder år 1996. Därefter inventerades området ännu en gång 2003 efter flera års bete och slåtter. De restaurerade ytorna och ytor som inte restaurerats, slagits eller betats, analyserades. Som ett resultat av restaureringen och den påföljande hävden ökade antalet arter avsevärt, från 62 arter till 79. Högvuxna starrarter missgynnades av fräsning, slåtter och bete och gav plats för flera olika örter. Några provytor var kontrollplatser och varken frästes, slogs eller betades. Där minskade antalet arter drastiskt och enbart några högvuxna och konkurrensstarka arter dominerade. Den på Kungsängen mycket vanliga kungsängsliljan försvann helt på kontrollytorna.



Skärgårdsjordbruk på Björkö i Tjust skärgård, Småland.



Storängen på ön Sandgärde i Gryts skärgård blev fantastisk efter restaurering.



Jordbruk på öar medför speciella problem; här flyttas traktorn mellan öar i Tjust skärgård.



Skylltar informerar allmänheten.

Adam och Eva växer i mängder på den hävdade ängsmarken i Gryts skärgård (nedan).

Kalmar läns skärgårdar och Bråbygden, Småland

Med erfarenheter från Gräsö inleddes ett projekt i Tjust skärgård år 1996 och pågick till år 2000 inom ramen för ett projekt delfinansierat av EU, Länsstyrelsen i Kalmar län och WWF. Samtliga lantbrukare i hela skärgården gjordes delaktiga i projektet. Naturbetesmarker och skogsbeten restaurerades, 10 ladugårdar och gödselanläggningar byggdes om eller nyuppfördes, maskinsamarbetet utökades kraftigt och ekonomin stärktes för lantbruken. När projektet avslutades fanns 9 aktiva lantbrukare i Tjust skärgård, varav 4 sannolikt skulle ha slutat om projektet inte genomförts. Antalet nötkreatur ökade från 170 till 230 och antalet tackor från 185 till 200. Merparten av de övergivna åkrarna togs åter i bruk och allt vinterfoder som behövdes kunde produceras lokalt. Dessutom återupptogs betet på två öar söder om Tjust efter restaureringsarbeten och djur från fastlandet betar nu 150 hektar på öarna.

Projektet utvidgades till att även omfatta Misterhults skärgård. Tack vare de goda resultaten i Tjust och Misterhults skärgårdar utvidgades projektet ytterligare till att även omfatta Bråbygden i östra Småland. Där byggdes 5 ladugårdar om till rationella ligghallar för traktens nötkreatur. Därmed tryggades djurhållningen i Bråbygden för många år framåt. Som ytterligare ett led i projektet restaurerades dessutom sex igenväxande hagar med en sammanlagd yta på 26 hektar.

Gryts skärgård, Östergötland

Erfarenheterna från Tjust skärgård lät tala om sig i Gryts skärgård. Ett testamente till WWF från familjen Gräslund lade grunden för fortsatt arbete inom denna skärgård genom etablering av Skärvårdsfonden WWF. Projektet inleddes med att tre nya ligghallar som byggdes åren 2003–2004 och ersatte uttjänade ladugårdar. Därmed kunde den på sikt hotade djurhållningen säkras och antalet betesdjur utökas. Större betesmarker kan tack vare dessa insatser betas. Antalet nötkreatur på de tre brukningsenheterna i Gryts skärgård ökade från 62 till 111. Finansieringen skapades med medel från Naturvårdsverket, länsstyrelsen, Skärvårdsfonden WWF, markägare och lantbrukare.

Mellan 2005 och 2007 restaurerades flera öar i skärgården. I huvudsak finansierades arbetet av markägarna men med rådgivning från WWF. Några år senare genomfördes en omfattande restaurering av den 25 hektar stora ön Sandgärde som tillhör Harstena. Ön har mycket höga odlingshistoriska kvaliteter som gemensamt ägande, slätteräng, hamlade lövträd, nötskog för produktion av hasselnötter, betesmarker av olika slag, små odlingslotter för potatisodling och skogsskiftet. Tanken är att Sandgärde ska fungera som inspirationskälla för andra restaureringsprojekt i skärgården och för alla som är intresserade av natur- och kulturhistoria.

Flera guidade turer och exkursioner har genomförts på Sandgärde och resulterat i restaureringar av naturbetesmarker på andra håll i landet. Skärvårdsfonden WWF och länsstyrelsen har finansierat planläggning och restaurering.

Markägarna har bidragit ekonomiskt genom att låta alla intäkter från avverkningarna tillfalla projektet. Restaureringsprojektet avslutades 2014 och därefter tar markägarna över ansvaret för den fortsatta skötseln av Sandgärde (*Jennersten, 2011*).



200 hektar betesmark restaurerades, 9 nya ligghallar byggdes, fyra maskinbolag bildades för gemensamt ägda maskiner och dessutom bildades "Vindelälvens naturbeten ekonomisk förening", med ett 30-tal lantbrukare, som ska främja försäljning av naturbeteskött.

Vindelälven, Västerbotten och Lappland

Redan under arbetet med Världsnaturfondens WWFs Naturvårdprogram 1991 pekade utredarna ut Ammarnäs delta som ett av Norrlands inlands mest värdefulla områden, både biologiskt och odlingshistoriskt. En översiktlig inventering av betes- och slåttermarkerna genomfördes i Ammarnäs år 1995 och ett flertal restaureringar påbörjades året därpå. Den delen av arbetet genomfördes med medel från WWF.

Arbetet ledde i sin tur fram till att hela nederbördsområdet utefter Vindelälven kom att involveras i en nästa etapp. Projektet samfinansierades av länsstyrelsen och WWF och merparten av pengarna kom från EUs strukturfonder Mål 1 Norra Norrland. I stort sett alla lantbrukare utmed Vindelälvdalen som hade nötkreatur deltog i projektet. Länsstyrelsen prioriterade restaureringsobjekten och kunde finansiera många av objekten med hjälp av restaureringsstöd som gick in som delfinansiering i projektet. Resultatet var iögonfallande eftersom igenväxande vegetation hade dolt Vindelälven från vägen under många år. 200 hektar betesmark restaurerades, 9 nya ligghallar byggdes, fyra maskinbolag bildades för gemensamt ägda maskiner och dessutom bildades "Vindelälvens naturbeten ekonomisk förening", med ett 30-tal lantbrukare, som ska främja försäljning av naturbeteskött.

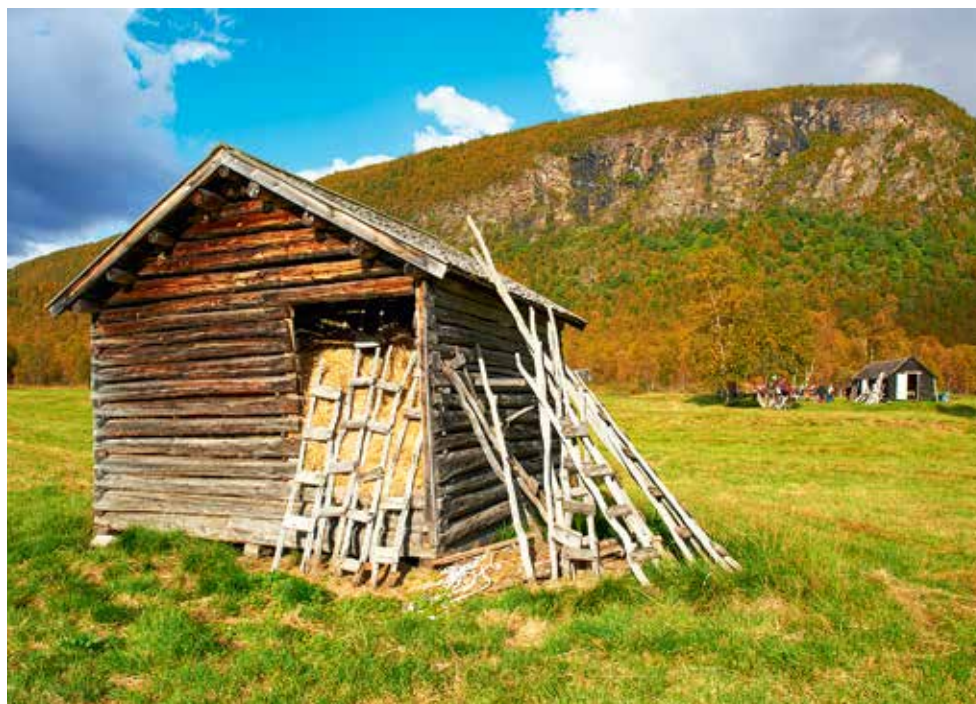
Projektet har även haft som mål att återskapa skötseln av hela Ammarnäs delta med omgivande slåttermarker samt att restaurera alla slåtterlador som har kulturhistorisk betydelse i landskapet. Projektet hade hela tiden ett nära samarbete med länsstyrelsens naturvårdsenhet, kulturmiljöenheten och lantbruksenheten vilka alla arbetade i samma riktning.

Projektet fortsatte med att utveckla naturturismen i Ammarnäsområdet tillsammans med naturvårdsentreprenörer och företagare inom turismsektorn. När projekten avslutades var planerna genomförda och resultaten överlämnade till engagerade entreprenörer och företagare.

Som ett led i projektet inleddes även arbetet med att utveckla ett skötselbolag för skötsel av nedre Umeälvens delta samt för att på sikt uppföra en större gemensam ligghall i området. Det arbetet har senare tagits över av "Stiftelsen naturvård vid nedre Umeälven" som även fått projektstöd från Jordbruksverket (*Jennersten & Borgegård, 2011; Jennersten et.al. 2012*).



Bilden visar Ammarnäs delta med Tjulån som kommer från vänster och Vindelälven från höger och som flyter samman i Gautsträsk.



Ängslador är ett viktigt inslag i den traditionella hävden av ängs- och betesmarker. Ruoutetje, Vindelälven, Lappland

WWF bekostade djuren
och konsultarvoden för
att få igång betesdriften.
Merparten av vinterfodret
kommer från Djurgårdens
gräsmarker.



Djurgårdsbonden Morgan Eriksson med en av sina Highland Cattle, som rönt stor uppskattning från såväl vardagsbesökare som turister.

Djurgården, Stockholm

Kungliga Djurgårdens förvaltning, KDF, sköter stora arealer på norra och södra Djurgården. En del ytor har under lång tid betats av "kungens får" medan andra ytor har varit föremål för parkskötsel medan främst trädbevuxna backar med bland annat gamla ekar, tillåtit växa igen. Förvaltningen blev dyr och inte särskilt ändamålsenlig. Därför inleddes ett samarbete mellan KDF och WWF med målet att ett 120 hektar stort område skulle betas av nötkreatur. Inledningsvis lånades ett tjugotal Highland Cattle in men efter en kort tid byggdes en stationär besättning upp på norra Djurgården inklusive ett djurstall. WWF bekostade djuren och konsultarvoden för att få igång betesdriften. Merparten av vinterfodret kommer från Djurgårdens gräsmarker. Det tidigare industriområdet Fisksjöäng har omvandlats till en attraktiv betesmark. Djurgården är mycket välbesökt och betesdriften har rönt mycket stor uppskattning från såväl vardagsbesökare som turister.



"WWF-spången" i Hjälstaviken, Uppland, är populär.

Hjälstaviken, Uppland

Som ett led i arbetet med att förstärka hävden i landets fågelsjöar delfinansierade WWF en damm vid Hjälstavikens utlopp för att kunna reglera vattennivåerna. Strandängarna restaurerades genom att sly och tuvor frästes bort för att återfå en i huvudsak slät markyta. En del tuviga partier lämnades kvar för att skapa variation i landskapet. För att öka tillgängligheten för besökare byggdes en spång som förbinder vikens västra och östra delar så att besökaren får uppleva strandängen och vasshavet i söder på nära håll och slipper gå på en trafikerad väg. Dessutom medverkade WWF till uppförandet av ett fågeltorn och till restaurering av strandängar och hagmarker, tillsammans cirka 250 hektar. Samtliga åtgärder har bidragit till att både antalet fåglar och fågelarter har ökat i Hjälstaviken (Westin 2010). Antalet besökare har dessutom blivit avsevärt fler tack vare fågeltornet och spången genom våtmarken. Arbetet skedde i nära samarbete med Skogsällskapet och länsstyrelsen.

Antalet betesdjur behöver utökas, varför en utbyggnad med en ny ligghall för cirka 100 ungnöt har påbörjats under 2014.

Värmdö, Stockholm

Värmdö kommun ligger i Storstockholmsområdet och har en snabbt expanderande befolkning. Trycket på åkermark och andra icke exploaterade ytor är mycket stort. För att bevara odlingslandskap och göra det tillgängligt för kommunens innevånare har WWF engagerat sig i planeringen av ett naturvårdande jordbruk på Värmdö.

Omkring 250 hektar före detta betesmark restaurerades och vinterstallar för 100 nötkreatur och 200 tackor planerades i samråd med arrendator och markägare. Antalet betesdjur behöver utökas, varför en utbyggnad med en ny ligghall för cirka 100 ungnöt har påbörjats under 2014. Markägaren har bekostat alla restaureringar och uppförandet av stallarna. WWF har här fungerat som bollplank för både arrendatorn och markägaren. Cirka 150 hektar av Myttinge skjutfält har dessutom lagts om till naturbetesmark och skogsbete, och stora arealer övergiven åker brukas nu åter.



Ängsmetallvinge, *Adscita statices*, observerades en gång under inventeringen på Malma. Den är rödlistad och larven lever på syror.



Anders Wägberg och en Aberdeen Angus på Malma Gård, Värmdö.



Parande sexfläckig bastardsvärmare, *Zygaena filipendulae*, en rödlistad art som förekommer på betesmarkerna runt Malma Gård.

Dagfjärilar på Malma, Värmdö

Dagfjärilar har inventerats på Malma på Värmdö under åren 2009–2012, se tabell nedan. Det första året representerar ett utgångsläge, det vill säga de arter och antal individer som observerades före restaureringarna av betesmarkerna. Efter restaureringen har både art- och individantalet ökat. Våren 2012 var kall och sommaren regnig, vilket gav utslag i att individantalet minskade. Trots det dåliga vädret har mångfalden dagfjärilar svarat väl på restaureringen.

Sammanlagt har 30 arter av dagfjärilar observerats, bland dem de fyra rödlistade arterna mindre bastardsvärmare, sexfläckig bastardsvärmare, ängsmetallvinge och hedpärlormfjäril.

TABELL 6: Antal individer av dagfjärilar efter restaurering

| År | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 |
|-----------------|------|------|------|------|
| Antal individer | 199 | 219 | 293 | 233 |
| Antal arter | 17 | 22 | 24 | 23 |

**5 000
HEKTAR**

**VÄRDEFULLA
ÄNGS- OCH NATUR-
BETESMARKER
HÄVDAS I DAG**



Tauno Tähä och projektansvarige Lia Rosenberg i samspråk om utvecklingen av Taunos lantbruk.

Väinameri, Estland

Efter Sovjetunionens upplösning blev Estland fritt och jordbruket genomgick drastiska förändringar på mycket kort tid. Stats- och kollektivjordbruken försvann i princip över en natt. Djuren såldes och försvann utomlands. Landskapen började växa igen. Kort därefter åtog sig WWF att försöka rädda biologiskt mycket värdefulla kustnära våtmarker och laguner som pekats ut av HELCOM. Efter 15 års arbete avslutades projektet år 2005.

De positiva resultaten har varit mycket omfattande och cirka 5 000 hektar värdefulla ängs- och naturbetesmarker hävdas i dag och 1 000 nötkreatur och 400 får betar i området tack vare projektet. Mer än 100 estländare var aktiva i projektet som även omfattade hantverkare och turistentreprenörer. Projektet Väinameri startades av WWF och delfinansierades av Sida (*Kokovkin, T. 2005*).



Mer än 100 estländare var aktiva i projektet som även omfattade hantverkare och turistentreprenörer. Här visar Jüri Valma upp Väinameriprojektets produktmärke.





Tjurkalvarna föds i dag upp för köttproduktion och mjölkkrasdjur korsas med köttras för att höja köttkvaliteten.

Olonets i Ryssland

När Sovjetunionen kollapsade minskade jordbruksproduktionen snabbt bland annat i ryska Karelen's största jordbruksområde, Olonets. Flera tusen hektar fodermark övergavs och underhållet av dräneringsdiken upphörde. Olonetsområdet är den i särklass viktigaste rastlokalen för migrerande gäss i den här delen av Europa. När odlingsmarken växte igen minskade antalet gäss. Detta var inledningen till WWFs engagemang i området.

Gödselhanteringen vid de fyra stora kollektivjordbruken var otidsenliga och måste moderniseras. Läckaget av kväve och fosfor var mycket stort till den närliggande sjön Ladoga. Innan projektet inleddes ansågs mellan 800 och 1 000 nyfödda tjurkalvar som oanvändbara och dödades varje år. För att stoppa slakten fick områdets småjordbrukare hjälp av projektet med att nyttja naturbetesmarker för uppfödning av köttdjur samt skapa kanaler för försäljning av kött.

Flera studieresor arrangerades till Närke och Roslagen för lantbrukare, chefer för storjordbruken och politiker. Resultaten har varit omfattande och 1 000 hektar övergivna åkrar och betesmarker används åter för animalieproduktion, diken har rensats från buskar på 4 000 hektar åker för vallodling så att gäss åter kan beta där på våren. Hela 4 300 nötkreatur har fått moderna gödselanläggningar, två övergivna ladugårdar har reparerats och används för 400 ungdjur och tre nya ladugårdar har byggts på privata jordbruk.

Tjurkalvarna föds i dag upp för köttproduktion och mjölkkrasdjur korsas med köttras för att höja köttkvaliteten. Ett kooperativ har bildats för gemensam försäljning av kött till marknaden och kooperativet kan erbjuda smålån till medlemmarna för att förbättra jordbruken.

En botanisk inventering genomfördes för att se vilka områden som hade de största biologiska värdena och för att försöka styra restaureringsinsatser till dessa. WWF genomförde projektet med medel från Sida, bland annat genom ett samarbete med Sveriges Lantbruksuniversitet (*Rezvyi, S. opubl*).



Ett oväntat resultat av Olonets-projektet var att stadsfarmarna blev inspirerade att modernisera och därmed förändrades gödselhanteringen från riktigt dåligt till utmärkt. Bilden ovan visar det gamla stallet och bilden till höger det nya och moderna. *Magrega, Olonets*



4 300

**NÖTKREATUR HAR FÅTT
MODERNA GÖDSEL-
ANLÄGGNINGAR**

**FÖRFATTAREN
SVEN-OLOV BORGEGÅRD:**

"De projekt som WWF deltagit i under benämningen 'Naturbetesmarker' har varit mycket kostnadseffektiva och både gett stor naturnytta och även räddat kvar många lantbrukare med betesdjur. Det har varit kort väg mellan förslag till beslut och stort förtroende från WWF att projekten genomförts på ett bra sätt."



Genom sin verksamhet som icke statlig eller kommunal naturvårdsorganisation kan WWF agera som katalysator och samarbetspart med mycket varierande organisationer och lantbrukare/markägare.

SLUTORD

WWF har under 25 år varit en mycket aktiv part för att bevara och utveckla den biologiska mångfalden i Sverige och i länderna runt Östersjön. Genom sin verksamhet som icke statlig eller kommunal naturvårdsorganisation kan WWF agera som katalysator och samarbetspart med mycket varierande organisationer och lantbrukare/markägare. Odlingslandskapet har mycket stora biologiska och kulturhistoriska värden och behöver allt stöd och engagemang för att det på lång sikt ska överleva och utvecklas.

De projekt som WWF deltagit i under benämningen "Naturbetesmarker" har varit mycket kostnadseffektiva och både gett stor naturnytta och även räddat kvar många lantbrukare med betesdjur. Det är svårt att se någon annan institution som har uträttat så mycket med så lite egna insatta medel. Ett tydligt gemensamt mål, liten organisation, många samarbetsparter och långa samarbeten leder till framgång.

WWFs insatser och ekonomiska bidrag till projekten har kostat 27 miljoner kronor. Annan delfinansiering av projekten har varit 150 miljoner kronor och merbetalningen till lantbruken som dessa investeringar medverkat till har under en 10-årsperiod uppgått till 700 miljoner kronor.

Tack vare dessa insatser har så mycket som 30 000 hektar naturbetesmark blivit restaurerade eller fått förstärkt hävd.

För att i framtiden minska igenväxningen av naturbetesmarker och i stället bevara och utöka dessa behövs WWF som en aktiv part som kan fungera som pådrivare och katalysator för olika naturbetesprojekt.

Förklaringar av begrepp och ord

AM- OCH DIKO

Amko är en ko som ger di åt flera kalvar samtidigt. Diko ger di åt den egna avkomman.

BIOLOGISK MÅNGFALD

Variationsrikedomen av levande organismer och de ekologiska komplex i vilka dessa organismer ingår. Termen omfattar mångfald inom arter (genetisk variation), mellan arter och av ekosystem. Termen definieras i FNs konvention om biologisk mångfald, "Riokonventionen", från år 1993.

BIOTOP

Biologisk term för en typ av omgivning, med naturliga gränser, där vissa växt- eller djursamhällen hör hemma.

CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD

Centrum för biologisk mångfald (CBM) är ett nationellt centrum vid Uppsala Universitet och Sveriges lantbruksuniversitet för forskning om biologisk mångfald.

EU:s MILJÖERSÄTTNINGAR

En del av landsbygdsprogrammet som finansieras ungefär till hälften från vardera Sverige och EU. Åtaganden gällande miljöersättningar söks hos länsstyrelsen för flera åtgärder, bland annat för skötsel av betesmarker och slätterängar.

EU-TACIS

TACIS-programmet startades av EU 1991 för att bistå länder i Östeuropa och Centralasien (Armenien, Azerbajdzjan, Vitryssland, Georgien, Kazakstan, Kirgizistan, Moldova, Mongoliet, Ryssland, Tadzjikistan, Turkmenistan, Ukraina och Uzbekistan). Den huvudsakliga målsättningen är att stödja omställningen i dessa länder.

HABITAT

Miljö som utgör levnadsplats för en växt- eller djurart. Att det finns ett lämpligt habitat behöver inte betyda att arten finns där.

HAMLA

Att ta lövrika grenar och skott från lövträd som foder till boskap. Träden topphuggs och klipps på ett sådant sätt att ännu fler skott bildas efter klippning. Hamlade träd kan bli mycket gamla och är ofta värdefulla för många arter. Andra termer för hamla är tulla, toppa, topphugga, kulla, klappa, stubba och styva.

HOTAD ART

Arter som minskar i landskapet och bedöms riskera att försvinna från landet. Hotade arter klassificeras i endera av kategorierna Akut hotad (Critical – CR), Starkt hotad (Endangered – EN), Sårbar (Vulnerable – VU). Se vidare under "Rödlista" nedan.

HÄVD

När en äng eller naturbetesmark sköts/brukas genom bete eller slätter är marken i hävd.

JORDBRUKSLANDSKAP

Den del av landskapet som är format av jordbruket.

KULTURLANDSKAP

Ett landskap som är resultatet av människans inverkan på naturen under flera tusentals år.

LONA

Lokala naturvårdssatsningen. Övergripande mål är att ge ett ökat engagemang för naturvårdsfrågor, ökad tillgänglighet, lokal förankring, skydd av tätortsnära naturtillgångar samt att fler kommuner ska arbeta med naturvård.

MILJÖSTÖD

Se EUs miljöersättningar.

NATURA 2000

Det europeiska nätverket av naturområden som kommit till för att värna om vissa naturtyper och arter samt deras livsmiljöer.

NATURBETESKÖTT

Kött från betesdjur som en stor del av sitt liv betat i naturbetesmarker.

NATURBETESMARK

Naturlig betesmark som inte är lämplig att plöja och som i modern tid inte gödslats, besprutats, såtts in med främmande arter eller på annat sätt förbättrats. Naturbetesmark är en gemensam beteckning för marker som betas av nötkreatur, får eller hästar. Det kan vara ängs- och hagmarker, strandängar, alvarsmark och betade skogar.

NOLA

Naturvårdsinriktade åtgärder i odlingslandskapet. Ekonomiskt stöd som fanns under 1990-talets första hälft.

ODLINGSLANDSKAP

Gemensamt namn på ett landskap av åkrar, ängar och hagar, som brukats och alltså brukas av bofasta bönder. Det svenska odlingslandskapet anses ha utvecklats sedan det nomadiserande svedjebruket efterhand upphörde, med början för cirka 6 000 år sedan.

RÖDLISTA

Sveriges officiella lista över hotade och missgynnade arter som bedöms löpa risk att försvinna från landet. ArtDatabanken tar fram listorna och Naturvårdsverket fastställer dem. Rödlistekategorierna är Försvunnen (Regionally Extinct – RE), Akut hotad (Critical – CR), Starkt hotad (Endangered – EN), Sårbar (Vulnerable – VU), Missgynnad (Near threatened – NT) och Kunskapsbrist (Data Deficient – DD)

SKOGSBETE

Skogsmark med spontant uppkommet och olikåldrigt trädsnitt som nyttjas för bete. Skogsbetet är luckigt och har förekomst av gamla träd. Skogsbruksåtgärder har inte genomförts, plockhuggning kan förekomma.

SLÄTTERÄNG

En äng där gräset slås av och traditionellt används till vinterhög för boskapen. (Jämför *Äng*)

UTMARK

Icke ingärdad skogsmark/utmark längre från gården där kreaturen fick vandra fritt och beta på gemensamma ägor i äldre tiders odlingslandskap.

VÄRDVÄXT

En växt som en insekt lever i eller på och hämtar sin näring ur.

ÅTGÄRDSPROGRAM FÖR HOTADE ARTER (ÅGP)

En storsatsning för att bevara Sveriges hotade växt- och djurarter och deras livsmiljöer. Ingår i Naturvårdsverkets och länsstyrelsernas arbete för att lösa de stora miljöproblemen till år 2020. Totalt omfattar satsningen drygt 200 program och cirka 400 arter.

ÄNG

Vegetation bildad av främst gräs och örter. Många ängar är mycket artrika, särskilt slätterängar med traditionell hävd som slås sent och efterbetas.

- Andreasson, A. & Janelöv, H (Eds.) 2010.** *Saldo 2009. Uppföljning av miljömål i Stockholms län.* PDF nedladdningsbar från www.lansstyrelsen.se/stockholm.
- Aronsson, M. & Gerdehag, P. 1999.** *Bygden där vinden vände.*
- Bergman, K-O., Kronvall, E., Daniel-Serreira, J., Jonason, D., Myrberg, P. & Westerberg, L. 2014.** *Grannsamverkan för bättre naturvård! Utveckling av nya landskapsbaserade ersättningar för ängs- och betesmarker.* Innovativ Naturvård WWF.
- Bernes, C (Ed.) 1994.** *Biologisk mångfald i Sverige. En landstudie.* Monitor 14. Naturvårdsverket.
- Borgegård, S-O. 2013.** *Wetland vegetation as a potential for bio-energy production.* Upplandsstiftelsen Rapport 3.
- Dahlström, A., Rydin, H. & Borgegård, S-O. 2010.** *Remnant habitats for grassland species in an abandoned Swedish agricultural landscape.* I Applied Vegetation Science.
- Ekstam, U. & Forshed, N. 1992.** *Om hävden upphör.* Naturvårdsverket.
- Gustafson, T. 2006.** *Bird communities and vegetation on Swedish wet meadows.* Doktorsavhandling 2006:99. Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Hofflin, M. 2012.** *Projekt Roslagshagar.* Rapport, Upplandsstiftelsen.
- Jamieson, A. 2013.** *Baltic Beef Handbook.* Texterna är på estniska, lettiska och litauiska och är översatta från ett svenskt original.
- Jennersten, O. 2011.** *En skärgård värd att vårda: Gryts skärgård.* WWF Eko 2 2011.
- Jennersten, O. & Borgegård, S-O. 2011.** *Three regional Swedish grassland cases.* I Nordic-Baltic – Belarus solutions in farming for biodiversity. (Ed.) Reihmanis, J. Latvian Fund For Nature, Riga.
- Jennersten, O., Borgegård, S-O. & Lennartsson, T. 2012.** *HNV farming in 35 countries of Europe. Sweden.* I High Nature Value Farming in Europe. 35 European countries – experiences and perspectives. (Eds). Oppermann, R, Beaufoy, G & Jones G.
- Jong, A de. 2014.** *Effekterna av restaurering och återinförande av bete inom projektet Vindelälvens naturbeten.* Sveriges lantbruksuniversitet, Inst f vilt, fisk o miljö. Rapport 2014:39.
- Jordbruksverket 2011.** *Jordbruket i siffror åren 1866–2007.*
- Jordbruksverket 2012.** *Betesmarker och slåtterängar med miljöersättning.* Rapport 2012:41.
- Jordbruksverket 2013a.** *Jordbruksmarkens användning 2013* JO 10 SM 1302.
- Jordbruksverket 2013b.** *Antalet nötkreatur i dec 2013.* JO 23 SM 1401.
- Jordbruksverket 2014.** *Jordbruksstatistisk årsbok 2014, med data om livsmedel.* Sveriges officiella statistik. Jordbruksverket. Statistiska centralbyrån.
- Kokovkin, T. 2005.** *The Väinameri project. Linking rural life and coastal nature.* (http://www.wwf.se/source.php/1119653/Vainameri_report_book.pdf)
- Lennartsson, T., Björklund, J-O, Hermanson, F. & Hoflin, M.** *Butterflies as indicators for grassland management and biodiversity – Status and trends 1997–2012 in the Uppland coastal region.* Upplandsstiftelsen Report 2013/13.
- Ljung, M. & Nordström-Källström, H. 2013.** *Miljöätgärder i samverkan. Strategier för att inspirera till miljöätgärder i jordbruket.* Jordbruksverket. Rapport 2013:31
- Länsstyrelsen Östergötland. 2007.** *Levande eklandskap i Östergötland - regional landskapsstrategi 2008-2015.* Rapport 2007:22.
- Myrdal, J (Ed.) 1999–2001.** *Det svenska jordbrukets historia del 1–5.*
- Nyman, L.** *Världsnaturfonden WWFs naturvårdshistoria – de första 30 åren* (opubl.)
- Olsson, R. 2008.** *Mångfaldsmarker. Naturbetesmarker – en värdefull resurs.* HagmarksMistra/Centrum för biologisk mångfald.
- Olsson, R. 2012.** *En underbar fredag – Från konflikt till samarbete i Östra Vätternbranterna.* Gränna skogsgrupp.
- Rezvyi, S.** *The Project Olonia. Revival of natural values by improvement of rural life in Russian Karelia* (opubl)
- SCB 2007.** *Statistisk årsbok för Sverige 2007.* Statistiska Centralbyrån, Örebro.
- Westin, P. 2010.** *Fågelinventering, Hjälvstaven 2008.* I fåglar i Uppland 2010:2.
- WWF 2012.** *Naturbetesmarker – en resurs som måste användas.*
- www.artfakta.se
- www.naturbete.se
- www.svensktsigill.se
- www.upplandsstiftelsen.se
- www.wwf.se
- Zhang, L. 1983.** *Vegetation ecology and population biology of Fritillaria meleagris L. at the Kungsängen nature reserve, eastern Sweden.* Acta Phytogeographica Suecica, 73.
- Övrigt:** Muntliga källor

Produktion

Världsnaturfonden WWF, 2015

FÖRFATTARE: Sven-Olov Borgegård

FOTO: Ola Jennersten / WWF utom porträtt sid 20 och 26, Sven-Olov Borgegård och sid 13, Jan Wärnbäck

För mer information, kontakta:

Jan Wärnbäck / WWF

Ola Jennersten / WWF

Design och produktion:

Odelius & Co – In A Box AB # 14–3890

Tryck: Norrmalmstryckeriet, 2015



WWFs naturbetesprojekt

- långsiktiga effekter av 25 års arbete

FANTASTISKT RESULTAT

Under projektets gång har 30 000 hektar naturbetesmarker restaurerats eller fått förstärkt hävd. Samtidigt har lantbrukarna kunnat öka sina inkomster med 700 miljoner kronor.

ERKÄND KVALITET

Projektet har kunnat visa på hela kedjan från betesmark, lantbrukare, slakteri, styckare och ut till kund och "Naturbeteskött" är numera en erkänd kvalitet.

RIK MÅNGFALD

Naturbetesmarker är en av de viktigaste markslagen att använda för den biologiska mångfalden. Antalet arter är imponerande med i genomsnitt 40 arter per kvadratmeter.

NYCKELFAKTORER

För att säkra de svenska naturbetesmarkerna behövs lantbrukare, långsiktiga miljöstöd och en marknad som efterfrågar naturbeteskött.

DET HÄR GÖR WWF

Sedan 1990 har WWF arbetat med att bevara de svenska naturbetesmarkerna. Projektet har arbetat med hela landskapstypen och inte enskilda arter.



Därför finns vi

För att hejda förstörelsen av jordens naturliga livsmiljöer och bygga en framtid där människor lever i harmoni med naturen.

wwf.se